

Een lamentatio over een lapidarium

De Nieuwezijds Kapel in de Rijksmuseumtuin

• ARJAN DE KOOMEN •

Detail afbeelding 11

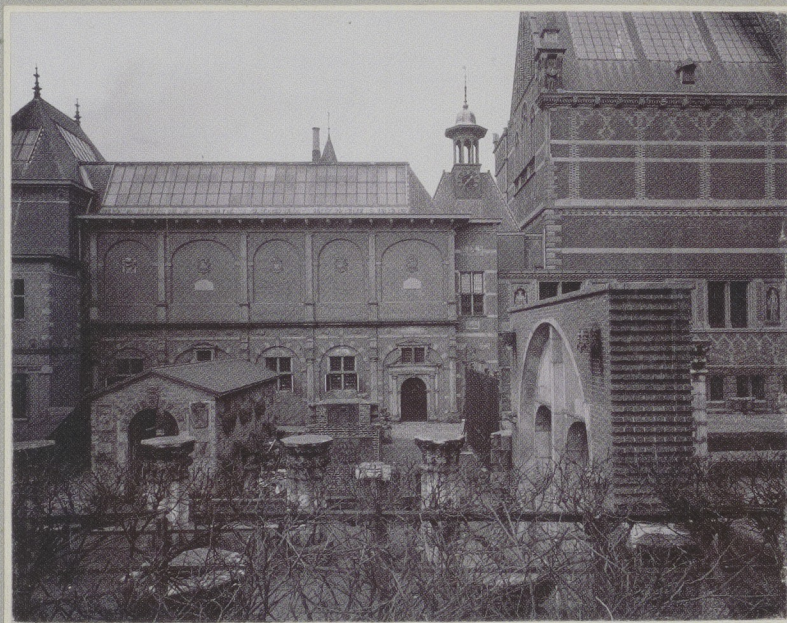
Dit alles zal geheel verdwijnen

Cuypers' nalatenschap, bewaard in het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam, bevat enkele foto's van een verloren deel van de Rijksmuseumtuin (afb. 1, 2). Het gaat om het perceel aan de achterkant van het museum tussen Museumstraat en Fragmentengebouw met een uitgebreide verzameling bouwfragmenten: een kerkportaal, een dubbele rij losse gotische kerkpijlers, een travee, een enorm timpaan, een smeedijzeren hek en een klein gebouwtje rijkelijk behangen met guirlandes en gevelstenen. In de marge van de fotokartons zijn door Cuypers smartelijke uitroepen opgetekend als 'dit alles zal geheel verdwijnen!' en 'dit gezicht zal nooit meer te zien zijn!'. En zo is het inderdaad gegaan. Ondertussen zal geen levende zich dit aanzicht kunnen herinneren, want dit stenen buitenmuseum is een kleine eeuw geleden verdwenen toen de zogeheten Drucker-uitbouw deze grond opeiste.

Het eerste gedeelte van de uitbouw, die de moderne schilderijen van het echtpaar Drucker-Fraser huisvestte, verrees in 1906-1909. Dat gedeelte stond aan de Hobbemastraat, naast het Fragmentengebouw. Later, tussen 1913 en 1916, zijn in noordelijke richting langs de Museumstraat nieuwe expositieruimtes aangebouwd. Zoals de oude foto's duidelijk maken, is er

voor de tweede Drucker-uitbouw een flinke prijs betaald. Een prijs die kennelijk ook door de architect der Rijksmuseumgebouwen werd betreurd. Toch is het zijn bureau geweest dat de eerste en tweede Drucker-uitbouw heeft ontworpen en doen verrijzen, waarbij zoon Jos Cuypers (1861-1949) veel werk overnam van zijn bejaarde vader. De bouw ervan is bij Cuypers met droefenis en – zoals uit dit artikel zal blijken – heel wat wankelmoedigheid gepaard gegaan. Temeer omdat hij zijn bewonderaars teleur moest stellen die de bouw ervan met alle middelen probeerden te verhinderen.

De Drucker-schilderijen en aquarellen van vooral kunstenaars van de Haagse School betekenden een actualisering van de verzamelingen van het Rijksmuseum. De aanvankelijke opmars van moderne kunst in de verzamelingen van het Rijksmuseum die met deze schenking werd ingezet is jaren geleden in dit bulletin beschreven door Freek Heijbroek.¹ De keerzijde van die modernisering komt daar niet aan de orde, netzomin als in het oudere artikel over de Druckercollectie door E.P. Engel.² Zoals zo vaak richt geschiedschrijving zich op de toenmalige toekomst, op wat komen zou (of had moeten komen). Over de slachtoffers van de vooruitgang valt vaak weinig te lezen.³ Dit

Dit alles zal geheel verdwijnen!

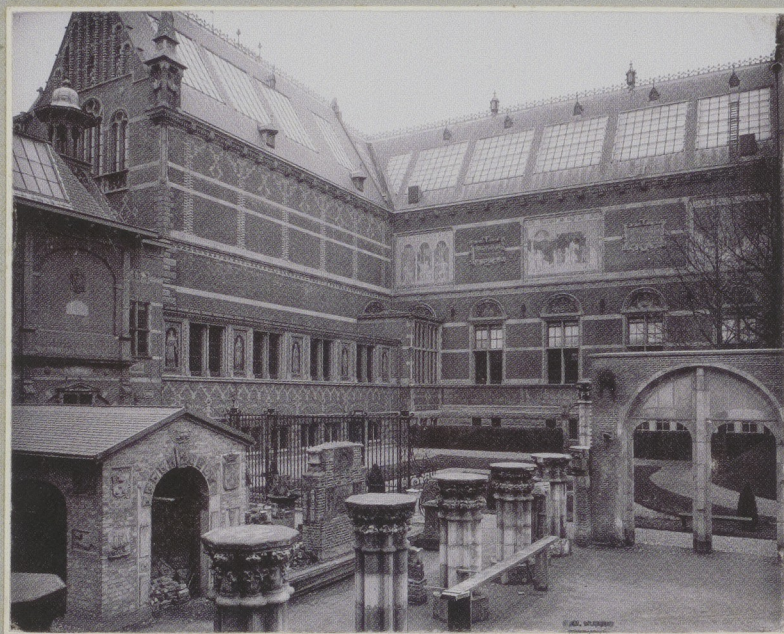
Afb. 1
Dit alles zal geheel verdwijnen!
 De Rijksmuseumtuin vanaf de Museumstraat, kijkend in westelijke richting op de Bredase stalmuur van het Fragmentengebouw, 1910-1913. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam (inv.nr. Ph 945).

artikel wil het perspectief van de verliezer innemen. Dat betekent dat de tegenstanders van de Drucker-uitbouw aan het woord komen, dat wordt achterhaald wat op deze foto's te zien is, dat het pad van de verdwenen bouwfragmenten wordt gevolgd en dat wordt stilgestaan bij het lot van bouwfragmenten in en rond het Rijksmuseum in het algemeen. Ongewild is deze geschiedenis een 'lamentatio over een lapidarium' geworden, een weelacht namens de afgevoerde steen.

Buitenmuseum en bouwfragmenten

Het idee om het Rijksmuseumterrein een museale functie te geven dateert uit 1883. Pierre Cuypers (1827-1921) en Victor de Stuers (1843-1916), de machtige referendaris van de afdeling

Kunst en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, ontwikkelden het plan om 'tuinkamers' in verschillende stijlen aan te leggen en te decoreren met passende tuinsieraden. Daarnaast besloten zij om onderdelen van belangrijke Nederlandse architectuur die op de oorspronkelijke plek werd afgebroken in de collectie op te nemen. Grote bouwmassa's werden in de tuin opgebouwd, zoals het kerkfragment uit Edam (opgesteld in 1885), de ruggelings geplaatste Groninger Herepoort en Deventer Bergpoort (1886) en het Hek Over-Amstel (1890).⁴ Andere bouwfragmenten werden opgeslagen; de kleinere in het souterrain van het museum en de grotere fragmenten los in de tuin en later in de bouwloods. De selectie en opstelling van deze frag-

*Dit gezicht zal nooit meer te zien
zijn nadat verdere Drucker-
uitbouw is uitgevoerd.*

menten was een opmerkelijke uitbreiding van Cuypers' taak als architect der Rijksmuseumgebouwen. Hij maakte er zelfs een soort persoonlijk conservatorschap van. Officieel vielen de bouwfragmenten onder de verzameling van het Nederlandsch Museum (tot 1927 een onderafdeling van het Rijksmuseum), maar de directeur ervan had tot zijn ergernis nauwelijks zicht op wat Cuypers aan het doen was.⁵ Misschien ook daarom is in 1900 het beheer van de bouwfragmenten direct onder de hoofddirectie geplaatst.

Cuypers' enthousiasme voor de vaderlandse spolia komt vooral tot uitdrukking in het zogeheten Fragmentengebouw (1890-1897), waarin resten van verschillende Nederlandse monumenten aaneen werden gesmeed. Het

gaat hier om een uitzonderlijk fenomeen: een museum waar de collectiestukken het museumgebouw vormen. Er zijn allerlei musea in historische stijlen opgebouwd, maar voor zover ik weet was er niet eerder een museumgebouw op deze wijze tot stand gekomen.⁶ Het is daarom jammer dat het Fragmentengebouw niet beter bestudeerd is.⁷ Voor een geïnteresseerde is het zelfs nauwelijks te achterhalen waar de bouwdelen vandaan komen, terwijl er juist hoogtepunten uit de Nederlandse architectuurgeschiedenis in zijn verwerkt. Om twee voorbeelden te noemen: de introductie van de Renaissance-architectuur in Nederland door Tomaso Vincidor is vertegenwoordigd door de muur van de stallen van het Prinsenhof te Breda. Voorts heeft de vestibule van Con-

Afb. 2

Dit gezicht zal nooit meer te zien zijn nadat de verdere Drucker-uitbouw is uitgevoerd. De Rijksmuseumtuin vanaf de Museumstraat, kijkend in noordwestelijke richting op de zuidgevel van het hoofdgebouw, 1910-1913. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam (inv.nr. Ph 946).

Afb. 3

Gezicht op de zuidelijke Rijksmuseumtuin: de vestibule van het Huijgenhuis in het Fragmentengebouw, bouwfragmenten van de Regulierswaag, van de Abdij van Middelburg en van het Duitse Huis in Utrecht, rechts het dak van de bouwloods, op de achtergrond de Rembrandt-uitbouw in aanbouw, 5 maart 1906. Foto J.L. Scherpenisse, Fotoverzameling Peter Scherpenisse, Amsterdam.

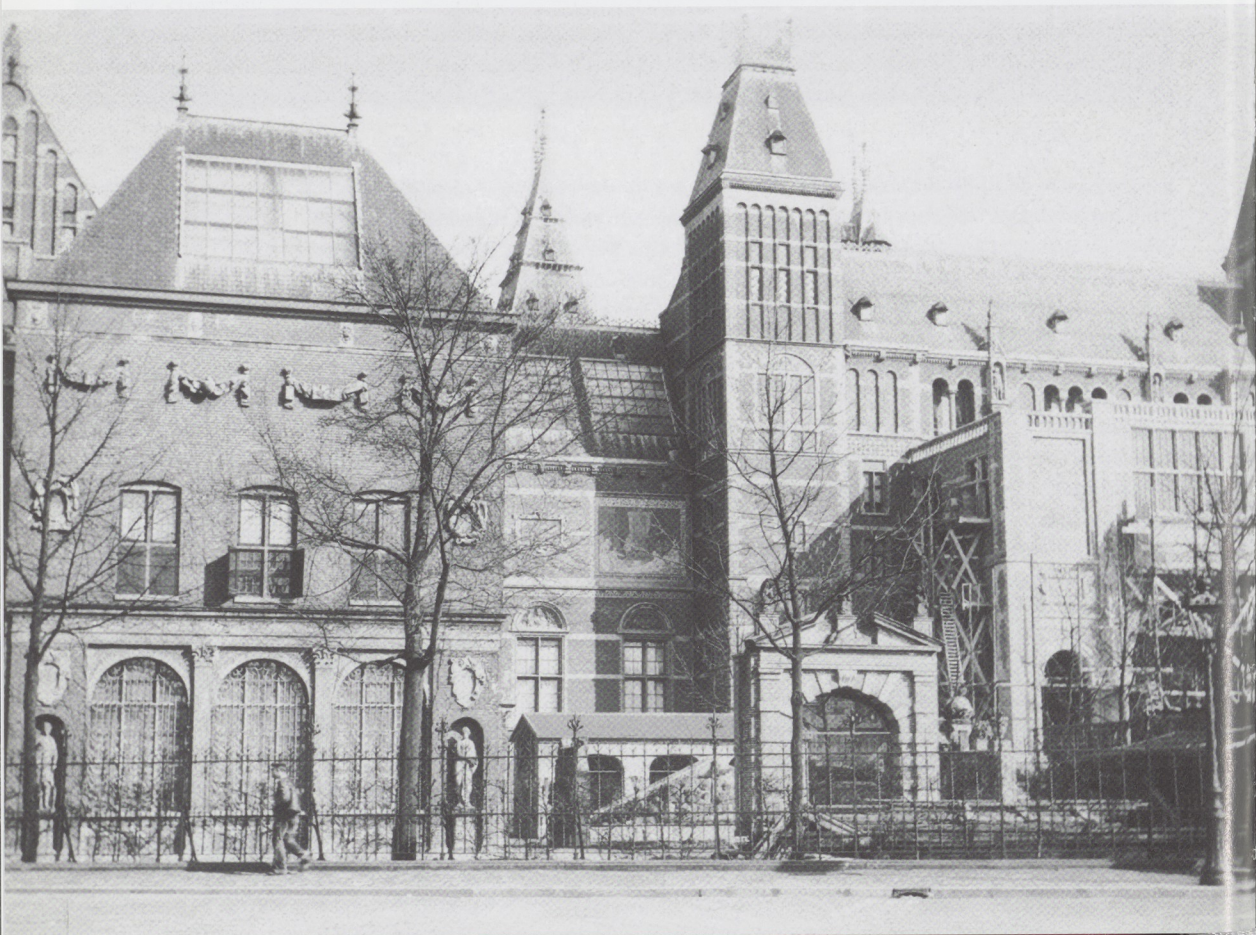
stantijn Huijgens' beroemde huis aan het Plein in Den Haag, ontworpen door Jacob van Campen, hier een onderkomen gevonden.

Niet minder uitzonderlijk is de combinatie in de Rijksmuseumtuin van tuinhistorische reconstructie, tuinsieraden en de plaatsing van bouwfragmenten. In de weinige teksten die over de tuin zijn geschreven wordt steeds gezegd dat het concept van de Rijksmuseumtuin teruggaat op het revolutionaire Musée des Monuments Français in het Augustijner klooster van Parijs of op de tuinen van het Musée de Cluny in dezelfde stad.⁸ Daar zijn weliswaar beelden in de tuin geplaatst, maar niet binnen een historiserende museumtuin. Juist die combinatie vormt het kenmerk van de Rijksmuseumtuinen. Dat het hier om een museografisch unicum gaat wordt nauwelijks beseft. Het feit bij-

voorbeeld dat de tuin met vaderlandse spolia niet op de monumentenlijst staat, illustreert dat gebrek aan besef.⁹

Bij de opening kon het museum meteen al beschikken over de verzameling bouwfragmenten die het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap sinds 1858 bijeen had gebracht. Cuypers verzamelde tijdens de bouw en erna op nog veel grotere schaal. Dat is wel eens als een 'educatieve roofzucht' getypeerd.¹⁰ Eerder dan inhalig en instructief zou ik van oudheidkundige ontferming willen spreken. In principe bepleitten De Stuers en Cuypers behoud in situ. Maar als dat niet mogelijk was vanwege de expansie van het moderne leven, dan zetten zij zich in om de meest gedenkwaardige delen voor de natie te behouden.

Na de bouw van het Fragmentengebouw bleef het materiaal toestromen.

Afb. 4
Verplaatsing van de Poort van het Duitse Huis om terrein vrij te maken voor de bouw van de (eerste) Druckerzalen, 1906. Fotoarchief Rijksmuseum, Amsterdam.

De bouwloods aan de oostzijde werd als onderkomen voor de bouwfragmenten gebruikt. Verschillende grote stukken stonden ernaast. Op een foto van de tuin uit maart 1906 is die loods geheel rechts zichtbaar (afb. 3). Naast het Fragmentengebouw ligt op de voorgrond het 17de-eeuwse fronton van de Regulierswaag die tot 1874 op de Botermarkt (Rembrandtplein) had gestaan. Het gebouwtje erachter is opgebouwd met de gewelfstukken van de abdij van Middelburg en huisvest beeldhouwwerk opgegraven in de kloosterhof van de Utrechtse Minderbroederkerk.¹¹ Meer naar rechts is de poort zichtbaar van het Huis van de Duitse ridders, eveneens uit Utrecht. Op de achtergrond wordt gebouwd aan de Rembrandt-uitbouw. Daar was toen haast bij, want 1906 was een Rembrandtjaar.

De loods moest vlak erna wijken voor de bouw van de Drucker-zalen waarmee in hetzelfde jaar werd begonnen. Dat was drie jaar nadat het Nederlands-Engelse echtpaar

Drucker-Fraser, woonachtig te Londen, via Victor de Stuers het aanbod had gedaan om hun collectie in het Rijksmuseum te tonen. Voorwaarde was dat er een aparte ruimte werd gecreëerd met eigen ingang. Dat betekende dat er in de tuin gebouwd moest worden. Dat leidde toen al tot enige protesten. Zo schreef de architect Johannes Leliman: *Dit schijnbaar zoo onschuldige en uitsluitend instemming verdienende voornemen mag intusschen ook wel eens vanuit een ander perspectief dan dat van het schilderijenbelang gezien worden (...)* Er zijn ook andere, niet minder gewichtige kunstbelangen van bouwkunst en stadsschoon bij betrokken.¹² Hij opperde dat het beter was om elders een apart museum voor moderne kunst te bouwen en de tuin parkgrond te laten zoals in het bestemmingsplan van 1873 was vastgelegd. Leliman kreeg enige, maar onvoldoende bijval. Naar ontwerp van Cuypers verzezen tussen 1906 en 1909 de Drucker-zalen. Hiervoor moest het terrein met de bouwfragmenten

Afb. 5

De koorzijde van de Nieuwezijds Kapel gezien vanaf het Rokin, gravure uit Caspar Commelin, *Beschryving van Amsterdam*, 1694. Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam, Atlas van Amsterdam (inv.nr. 31A).

Nieuwezijds Kapel

Het pronkstuk vormden de vele onderdelen van de Nieuwezijds Kapel. Die was in 1908, na tien jaar heftige discussies, afgebroken. Dit 15de-eeuwse bouwwerk stond op de plaats, tussen Kalverstraat en Rokin, waar in 1345 het Mirakel van Amsterdam had plaatsgevonden (afb. 5; zie ook Keuze uit de Aanwinsten, nr. 1). Dat mirakel bestond eruit dat een in het vuur geworpen hostie, die een stervende man was toegediend en daarna door hem uitgebraakt, niet door de vlammen werd verteerd. De haard waarin de hostie had standgehouden werd object van grote devotie. Na de Alteratie in 1578 werd de Kapel ter Heilige

Afb. 6

Interieur van de Nieuwezijds Kapel, met gestutte pijler, met gestutte pijler, voorjaar 1908. Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam, Atlas van Amsterdam, Foto-collectie Van Eck (inv.nr. c2, 35).

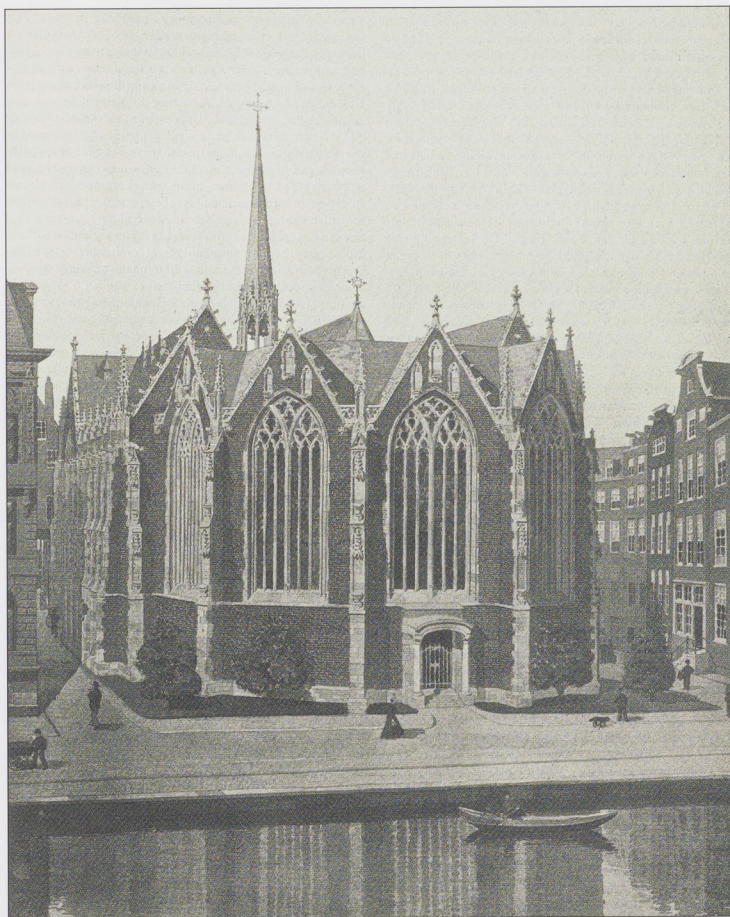
Stede door de stad aan de gereformeerden in gebruik gegeven. Zij hebben de heilige haard uiteraard afgebroken. De naam werd generaliseerd tot Nieuwezijds Kapel, als pendant van de Olofskapel aan de Zeedijk die tot Oudezijds Kapel was omgedoopt. In de leeggeruimde kapel is tot 1898 gekerkt, totdat deze vanwege verzakkingen werd gesloten. De architect van de Hervormde Gemeente, C.B. Posthumus Meyjes, constateerde dat de onderheijng geheel vernieuwd moest worden en concludeerde dat het beter was de kapel te slopen (afb. 6).¹³

Deze conclusie leidde tot grote ontsteltenis bij het katholieke volksdeel. De kapel van het Mirakel van Amsterdam mocht toch niet sneuvelen, omdat de protestanten de inspanning voor restauratie niet wilde leveren. Het leek er zelfs op dat ze de kapel expres slooprijp maakten. Zo wist De Stuers dat *de kerkvoogden het gebouw hier en daar hebben geopend, zoodat regen en sneeuw binnendringen en het gebouw bederven. Zij doen dit opzettelijk doch het is onrechtmatig.*¹⁴ Maar hij bemoeide zich in het openbaar niet te veel ermee gezien zijn katholieke gezindheid. De hervormden waren namelijk zeer bedreven om alle behoudsijver uit katholieke hoek verdacht te maken. Zo had ook Cuypers' plan om de kapel te verkopen aan de katholieken geen schijn van kans.¹⁵ 'Gewetensdwang', zo heette het bij de hervormden, beletten hen dit te doen, opdat hier geen 'herboren Amsterdam Lourdes' zou ontstaan.¹⁶ Het plan om van de kapel een Rijksmuseum voor Kerkelijke Kunst te maken was de kerkvoogden ook nog veel te rooms.

Ook vanuit anderssoortige roeping werd protest aangetekend. Zowel het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap als de Nederlandse Oudheidkundige Bond hebben zich voor behoud ingezet. Als voorzitter van N.O.B. pleitte jonkheer Van Riemsdijk, sinds kort hoofd-directeur van het Rijksmuseum, in het weekblad *Eigen Haard*

Afb. 7
R.A. VAN DE PAVERT,
Verbeelding van de
Nieuwezijds Kapel
na restauratie, gezien
vanaf het Rokin,
gepubliceerd in *Eigen
Haard*, 18 november
1899.

tegen sloop, opdat men niet moge zeggen dat op het einde der 19de eeuw een daad van vandalisme gepleegd geworden is, die onze nakomelingen ons met het volste recht zullen verwijten.¹⁷ Hij liet deze oproep gepaard gaan met de publicatie van een tekening die verbeeldt hoe de toen vervallen en ingebouwde kapel er na restauratie uit zou kunnen zien. Een prachtige aanblik van de koorzijde, vrijgemaakt van de aangeplakte gebouwtjes en de 19de-eeuwse houten noodvensters vervangen door stenen traceerwerk (afb. 7).

Van Riemsdijk had er toen, in 1899, nog alle vertrouwen in omdat de Gemeente Amsterdam namens stad en staat een procedure tegen de Hervormde Gemeente was gestart, ten einde de sloop te voorkomen. B & W

beschouwden zich op grond van oude rechten eigenaar van de kapel en eisten oplevering van het gebouw vanwege verwaarlozing. Zes jaar na de dagvaarding, in oktober 1906, werd deze eis afgewezen. De stad wilde in hoger beroep gaan om het monument te redden, maar nadat de Hoge Raad in een soortgelijke zaak in Rotterdam die stad eveneens in het ongelijk had gesteld, berustte de stad in oktober 1907 in het vonnis. Teleurstelling alom, behalve bij de meeste Amsterdamse hervormden en sommige architecten.¹⁸

Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap organiseerde in maart 1908 een laatste reddingspoging. Het bestuur ervan verzocht de kerkeraad het besluit tot sloop op te schorten om een commissie op kosten van het

Genootschap de gelegenheid te geven tot nader bouwtechnisch onderzoek. De kerkeraad ging akkoord met drie maanden respijt. Er kwam een zevenkoppige commissie, met Posthumus Meyjes als secretaris en Cuypers als meest gezaghebbend lid.¹⁹ De commissie concludeerde na de eerste bijeenkomst *dat een herstelling technisch mogelijk is en wel zoodanig dat het gebouw in den naasten toekomst kan behouden blijven, zonder voortdurend veel geld aan onderhoud te kosten.*²⁰ Maar de commissie voorzag ook dat het onderzoek langer zou duren dan drie maanden en meer geld zou kosten dan beschikbaar was. Ondanks de financiële steun van Minister Van Heemskerck van Binnenlandse Zaken (waaronder kunstzaken ressorteerde), werd de commissie vanwege het oplopend ongeduld van de kerkvoogden geen uitstel gegund. Er bestond geen monumentenwet die de eigenaar nu

nog kon tegenhouden.

Tussen juli en december 1908 vond de tien jaar eerder aangekondigde sloop daadwerkelijk plaats (afb. 8, 9). Daarna bouwde Posthumus Meyjes op de vrijgekomen plek een nieuwe kleinere kerkruimte voor de hervormden met ingang aan de Rokinzijde (in het gebouw van kunsthandel Van Wisselingh). De vrijgekomen bouwgrond leverde door winkelbouw veel geld op, wat de strijders voor behoud nog extra verbitterde. De afbraak van de Nieuwezijds Kapel geldt nog steeds als een dieptepunt in de geschiedenis van de Nederlandse cultuurbescherming.

Het Nieuwezijds lapidarium

Rijksmuseum-directeur Van Riemsdijk had in het reddingsproces van de oudheidkundige gezelschappen een sturende rol. Toen eind mei 1908 de sloop onafwendbaar bleek, kwam voor hem een andere taak als erfgoedhoe-

Afb. 8
De Nieuwezijds Kapel tijdens de sloop, gezien vanaf het Rokin. Ook de om het koor gebouwde huizen werden daarbij gesloopt, zomer 1908. Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam, Atlas van Amsterdam, Fotocollectie Van Eck (inv.nr. cz, 25).

Afb. 11

Gezicht op het portaal, een brede pijler en andere stukken van de Nieuwezijds Kapel, kijkend in zuidelijke richting op de noordmuur van de eerste Drucker-uitbouw, 1910-1913. Fotoarchief Rijksmuseum, Amsterdam.

behoudstrijd van de katholieke Stichting Amstelkring in het gelijknamige museum terechtgekomen en nog immer daar te zien.²⁶ Bij de ingang is een nis uit de noordelijke transeptgevel ingemetseld. Naar ontwerp van Jos Cuypers, bestuurslid van Amstelkring, is die nis omgebouwd tot gedenkteken voor een in 1908 overleden mede-bestuurslid. Een niet minder curieus fragment in deze collectie is de eikenhouten crucifix die volgens inscriptie in 1908 uit een heipaal van de gesloopte kapel is gesneden.²⁷

De fragmenten die naar het Rijksmuseum kwamen hebben een ereplaats in het buitenmuseum gekregen.²⁸ Diverse consoles, baldakijns en nissen werden ingebouwd in de noordmuur van de eerste Drucker-uitbouw (inv.nrs. BF 231-238). Andere zandstenen en houten onderdelen werden binnen opgesteld in de bouwfragmentenafdeling in het souterrain (inv.nrs. BF 246-250).²⁹ Voor de tuin ontwierp Cuypers een opstelling van twee rijen van zes afgeknotte kolommen op basementen en met kapitelen bekrond. Hij creëerde een dakloze suggestie van een kerkship. De kolommen liet hij niet veel langer dan manshoog worden, zodat het bijzondere beeldhouwwerk van de kapitelen goed gezien kon worden. Vanaf de Museumstraat keek men op de grote achthoekige bovenkanten van de kapitelen. Aan de noordzijde werd deze dubbele rij afgesloten met een gotische dubbele kerkportaal (inv.nr. BF 239) die tijdens de sloop achter de 16de-eeuwse poort in de Enge Kapelsteeg werd aangetroffen (afb. 11). Bijzonder was dat op de sculptuur van deze portaal resten polychromie en vergulding zichtbaar waren. Aan de 'buitenzijde' ervan stonden nog twee grote kolompilars die hoger waren dan de twaalf aan de 'binnenzijde'. Aan de zuidzijde van de kolommenrijen stond de dubbele travee van drie pilars (inv.nr. BF 251). Met een hoogte van 11,27 meter het topstuk van de opstelling (afb. 12).

De oprichting van de kapelfragmenten was in juli 1910 nog in volle gang, zoals blijkt uit een stukje van Victor de Stuers over *Het Rijksmuseum-Park*. *Daar is men bezig thans ook op te stellen een aantal bouwfragmenten, afkomstig van de in 1909 vernielde Nieuwe Zijds Kapel; zij zijn bijzonder fraai en bij het zien daarvan zal men zich ongetwijfeld ergeren over het gepleegde vandalisme.*³⁰

Naast de kapelstukken stonden er in dit tuindeel andere bijzondere fragmenten, zoals het reeds genoemde fronton van de Amsterdamse Regulierswaag. Daarnaast is de constructie samengesteld uit onderdelen van de abdij te Middelburg met Utrechts beeldhouwwerk te herkennen. Aan de buitenkant is dat gedecoreerd met guirlandes van het Amsterdamse Oudezijds Herenlogement, ontworpen door Vingboons in 1647, gesloopt in 1876 vanwege uitbreiding van het Binnengasthuis. De geveltop ervan staat er los naast. Daarachter zijn moeilijk identificeerbare fragmenten geplaatst. Wel herkenbaar is het gietijzeren hek naar ontwerp van Daniël Marot afkomstig uit Huize de Voorst te Warnsveld bij Zutphen (inv.nr. BF 2), dat tegenwoordig in de tuin bij de directievilla staat opgesteld (afb. 13).

Drucker, Cuypers en Van Riemsdijk

Lang heeft het 'musée lapidaire' van de mirakelkapel niet mogen staan. Zoals gezegd is het gesneuveld door de komst van tweede Drucker-uitbouw. Charles Drucker en Maria Lydia Drucker-Fraser (beiden 1862-1944) waren zo tevreden geweest met 'hun' eerste zalen dat zij in 1909 de eerdere bruiklenen omzetten in een schenking. In 1911 boden zij een nieuw bruikleen aan, op voorwaarde dat daarvoor nieuwe zalen zouden worden gebouwd. Aangezien de verwachting was dat deze werken op een later tijdstip eveneens zouden worden geschonken, was de minister enthousiast. Van

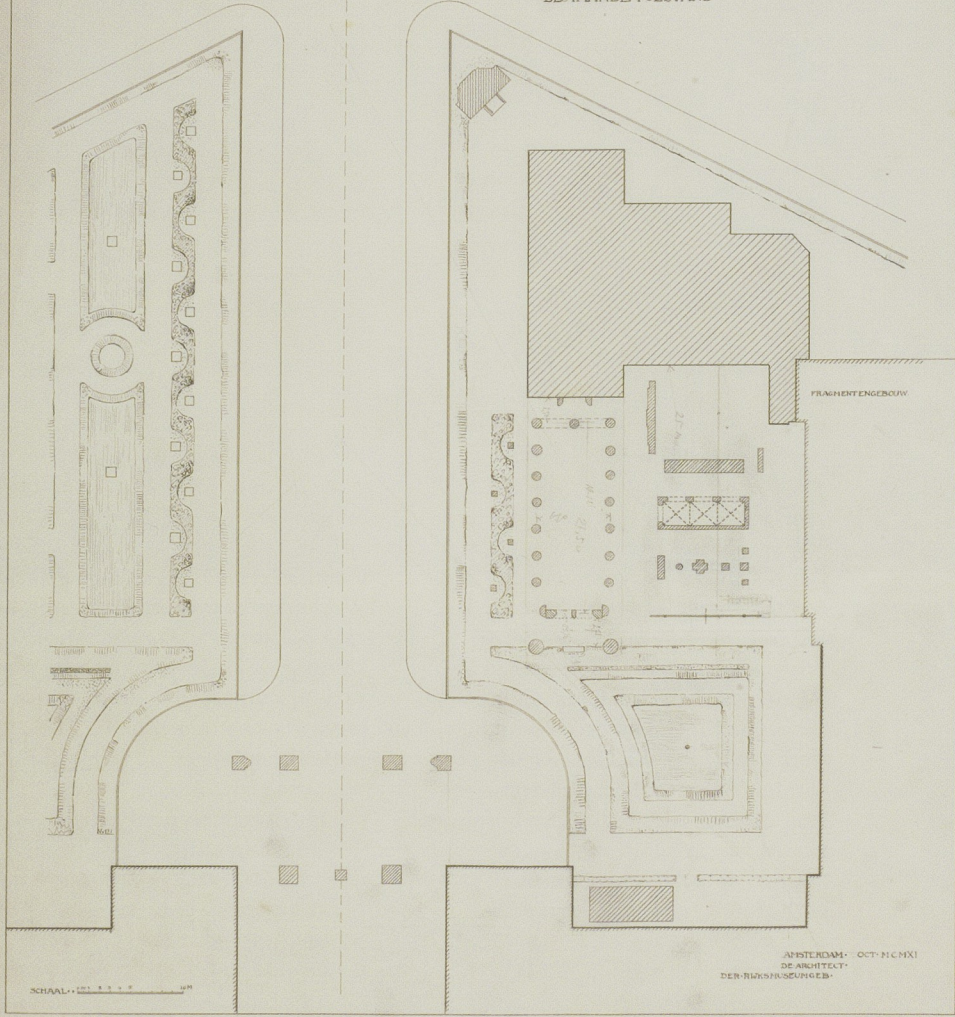
Afb. 12

Meisje op de Museumstraat, geheel links de hoge travee uit de Nieuwezijds Kapel, rechts de dubbele portaal. Foto E.A. van der Blitz, fotoarchief Rijksmuseum, Amsterdam.

•ZUIDELIJKE •••••ANBOUW•••••
•RIJKSMUSEUM•••••AMSTERDAM

•BLAD N° 1•

•BESTAANDE TOESTAND•

Riemsdijk, niet bepaald gesteld op de nogal dominante Drucker, reisde in de zomer af naar Sankt Moritz om met het echtpaar de plannen af te stemmen. Vervolgens gaf de minister aan Cuypers, ook al kende hij diens bezwaren, de opdracht nieuwe Drucker-zalen te ontwerpen. De eerste ontwerpen dateren van 2 oktober 1911 (afb. 14).³¹ Het bestaat uit lage vertrekken van 8 x 5,5 meter, aansluitend op de Maris-zaal van de eerste Drucker-uitbouw. De bouwfragmenten moesten dan verdwijnen. Maar twintig meter verder op de open plek naast de Bredase muur van het Fragmentengebouw zou de Nieuwezijdsopstelling opnieuw moeten verrijzen. Dit keer in een pijleropstelling met koorafrondding aan de oostzijde, overeenkomstig de oorspronkelijke plattegrond van de kapel. Wegens ruimtegebrek zou het portaal langs zij worden gezet. Ook het gebouwtje met de Middelburgse abdijstukken werd in deze eerste envisage met een nieuwe opstelling bedacht. Cuypers beraamde dat de kosten voor verplaatsing en heropstelling 8.200 gulden zouden bedragen.³²

Het echtpaar Drucker vond dat dit ontwerp geen recht deed aan hun Israëlschilderijen van groot formaat. Ze vroegen daarom bij minister Van Heemskerck om een bespreking met Cuypers. Die volgde op 19 januari 1912 op diens bureau in het Rijksmuseumgebouw. Aanwezig waren het echtpaar Drucker, hun adviseurs mr. D. baron van Hogendorp en architect De Clerq, Van Riemsdijk, de 84-jarige Cuypers en zijn zoon Jos. De baron heeft aantekeningen van de bespreking gemaakt, zodat het verloop ervan te volgens is.³³ Drucker wilde de geplande uitbouw drie meter verlengen, maar *Dr. Cuypers toonde aan, eerst in zijn bureel en later op het terrein zelf, dat daartegen uit aesthetisch-architectonisch oogpunt overwegene bezwaren bestonden, welke door alle aanwezigen beaamd werden.* Omdat dat niet mogelijk was, wensten de Druckers nieuwe boven-

zalen. *Nadat de redenen, welke tot dien wensch aanleiding geven, aan den heer Cuypers waren uiteengezet, zag deze in dat er een offer gebracht moest worden, omdat daardoor een aanwinst kon verkregen worden, welke tegen het offer ruimschoots opwoog. Dat offer mocht, zoo meende hij, echter alleen gebracht worden, wanneer zulks onder de bestaande bouwtoestanden mogelijk was zonder verdere beschadiging van het aesthetisch-architectonische van het Rijksmuseum. Zijn voorlopig onderzoek deed Dr. Cuypers inzien dat zulks inderdaad mogelijk scheen.*

Enkele dagen na de bespreking schreef Drucker rechtstreeks aan Cuypers. Hij vroeg hem het verslag van de bespreking te ondertekenen en verzekerde hem dat het *ons bijzonder zoude verheugen indien de genialen schepper van het R.M. gegeven ware ook deze verdere uitbreiding persoonlijk tot stand te brengen zoodat de mogelijkheid uitgesloten wordt dat anderen te zijner tijd aan zijn monument de hand sloegen!*³⁴ Cuypers antwoordde per ommegeande dat *ik my volkomen verenig met uw concept-rapport van onze samenkomst.* Het ontwerp zei hij te Amsterdam in tekening te hebben laten brengen.³⁵ Drucker schreef daarop hoe verheugd hij was dat Cuypers *zoo hupsch en voorkomend* hun wensen tegemoet is gekomen en kondigde aan afschriften van de correspondentie aan de minister en *als later zulks mocht noodig blijken* aan de burgemeester van Amsterdam.³⁶

Cuypers kon de minister en Van Riemsdijk al op 2 februari een nieuw ontwerp sturen, vergezeld van een toelichting.³⁷ Die toelichting opent met argumenten die eigenlijk regelrecht tegen de nieuwe uitbreiding pleiten. Met het Fragmentengebouw en de eerste Drucker-uitbouw zou reeds *de uiterste uitbreiding bereikt zijn zonder werkelijke schade toe te brengen aan het hoofgebouw.* Die schade zou volgens Cuypers bestaan uit onvoldoende zicht op de zuidelijke gevel van het hoofgebouw. *Daarenboven zoude de thans zoo*

Afb. 13

ARCHITECTEN-
BUREAU CUYPERS,
Bestaande Toestand.
Plattegrond van zuidelijke museumtuin ten westen van de Museumstraat met de eerste Drucker-uitbouw en de bouwfragmenten van de Nieuwezijds Kapel, de Amsterdamse Regulierswaag, de Middelburgse abdij, de Utrechtse Minderbroederskerk, het Amsterdamse Oudezijds Herenlogement en het hek van Huize de Voorst te Warnsveld, 2 oktober 1911. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam (Ryks t2277).

belangryke en sierlyke binnenplaats met de fragmenten der Nieuwe Zyds Kapel en de overige bouwdelen, die thans een zoo schilderachtig geheel uitmaken, voor de omgeving waardeloos worden. Verder voert hij aan dat uit de bespreking duidelijk was geworden dat een dergelyke uitbreiding nog niet voldoende zoude zijn om alle Drucker-schilderijen te plaatsen.

Maar het 'non possumus' blijft achterwege. Met onnavolgbare logica vervolgt hij dat men de fraaie binnenplaats moet ten offer brengen, wil men aan de wenschen van de Heer en Mevrouw Drucker tegemoetkomen. Het is daarom dat ik de eer heb, hierby een ontwerp voor te leggen waardoor niet verder schade zal worden gebracht aan het aspect van het hoofdgebouw. Het lapidarium zou moeten wijken, maar Cuypers wilde deze wel voor de Rijksmuseumtuin bewaren. De bouwfragmenten van de NZK zullen overgebracht moeten worden naar de Westzyde der gebouwen en in verband moeten geplaatst worden met de thans bestaande poorten van Deventer en Groningen. Om dit te verkrygen zal het noodig zyn de waterparty in dit gedeelte van den tuin te offeren en daar verder bouwfragmenten te plaatsen. Voor het overige kan de gehele aanleg gespaard blyven. In een bijgevoegde begroting voert hij nu 18.000 gulden op voor het afbreken, verplaatsen en opstellen van bouwfragmenten. In het bijgeleverde ontwerp laat hij zien hoe de Nieuwezijds Kapel in de Westtuin zal moeten verrijzen (afb. 15). In dit plan zullen de kolommen naast de kanonnen komen te staan die indertijd voor de Groninger-Deventer Poort in stelling waren gebracht.

Hoofddirecteur Van Riemsdijk was fel tegen deze uitbouw. Hij bewaarde vreselijke herinneringen aan het optreden van Cuypers op de 19de januari, getuige een latere amice-brief aan Victor de Stuers. *Toen ik zag op den merkwaardigen dag van samenkomst van de Druckers met Hogendorp, de Clerq en*

Cuypers hoe laatstgenoemde zijn draai nam, (...) ben ik onthutst weggelopen. Ik had niets meer te zeggen. Hij memoreert het proces-verbaal van de bespreking dat Cuypers heeft goedgekeurd en waaruit zijn tweeslachtig optreden blijkt.³⁸ Cuypers' houding in deze aangelegenheid is niet te verdedigen. Had hij zich halsstarriq tegenover de Druckers verzet toen er eene bespreking plaats had op het terrein dan zouden ze allicht hebben toegegeven. Maar hij is gezwicht voor hunne redeneringen, zich zelfs bijzonder ingenomen betoond met eene oplossing door hem staande de bespreking gevonden die thans door de Minister is overgenomen.³⁹ Gevolg van dit alles: mijn gestadig ijveren bij de Druckers voor den bouw van een nieuw Museum gaf niets meer toen Cuypers eenmaal had toegegeven. Het nieuwe museum waarover hij sprak zou moeten verrijzen op een vrij terrein aan de Vermeerstraat, recht tegenover de directeurswoning waar Van Riemsdijk woonde. Uit correspondentie blijkt dat hij dat al in najaar 1911 aan de minister suggereerde en dat de minister zelf al bij de gemeente Amsterdam naar erfpacht van het terrein had geïnformeerd.⁴⁰ De kosten van zo'n nieuw gebouw werden op zo'n 450.000 gulden geraamd, terwijl een tweede uitbouw uiteindelijk voor zo'n 85.000 gulden is gebouwd. Begrijpelijk dat de minister minder enthousiast was over een apart museum voor moderne kunst.

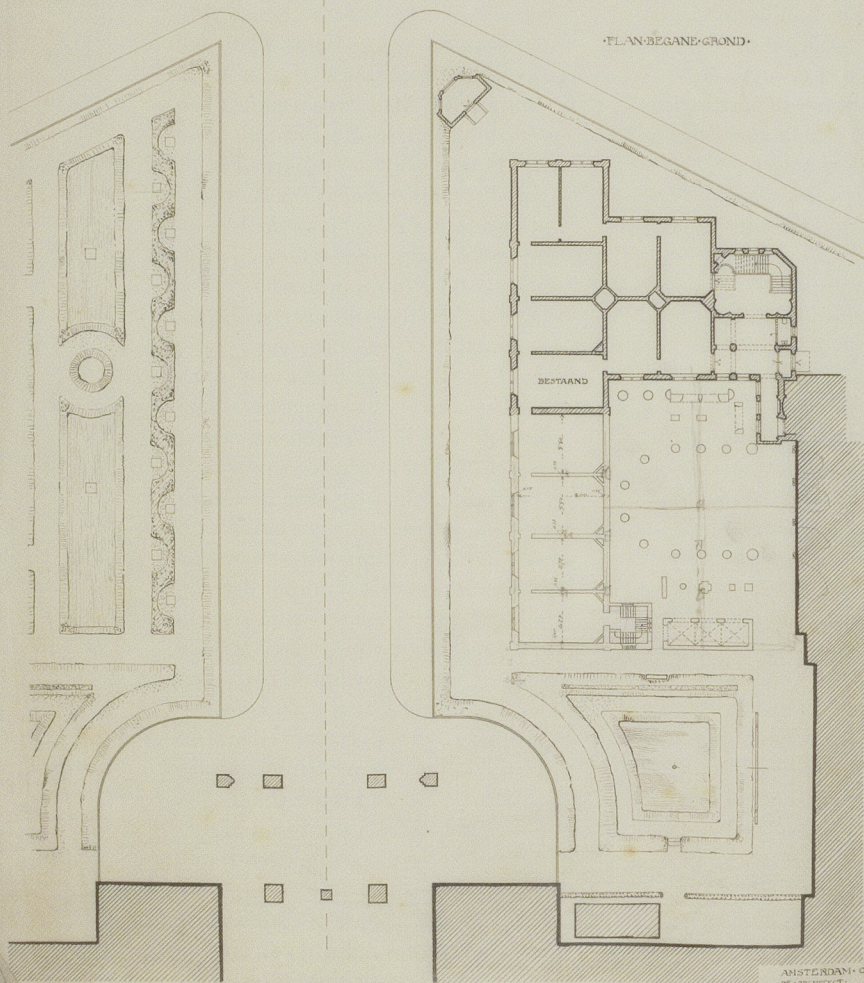
De verontwaardiging van 1912

Van Riemsdijks kon zijn voorkeur publiekelijk niet uitspreken; hij mocht de schenkers niet tegen het hoofd stoten. Maar dit plan had vele aanhangers onder hen die openlijk streden tegen Druckers veeleisende verlangens. De vraag of de tweede Drucker-uitbouw er moest komen, is zelfs een van de grootste controverses geworden uit de geschiedenis van het museum. Tegenstemmen lieten zich al in najaar 1911 horen toen de eerste geruchten over

Afb. 14
ARCHITECTEN-
BUREAU CUYPERS,
Ontwerpschets voor
de tweede Drucker-
uitbreiding, 2 oktober
1911. Nederlands
Architectuurinstituut,
Rotterdam (Ryks
t2277).

•UITBREIDING• ZUIDELIJKE•AANBOUW•
•BUREAU• RIJKSMUSEUM• TET• AMSTERDAM•

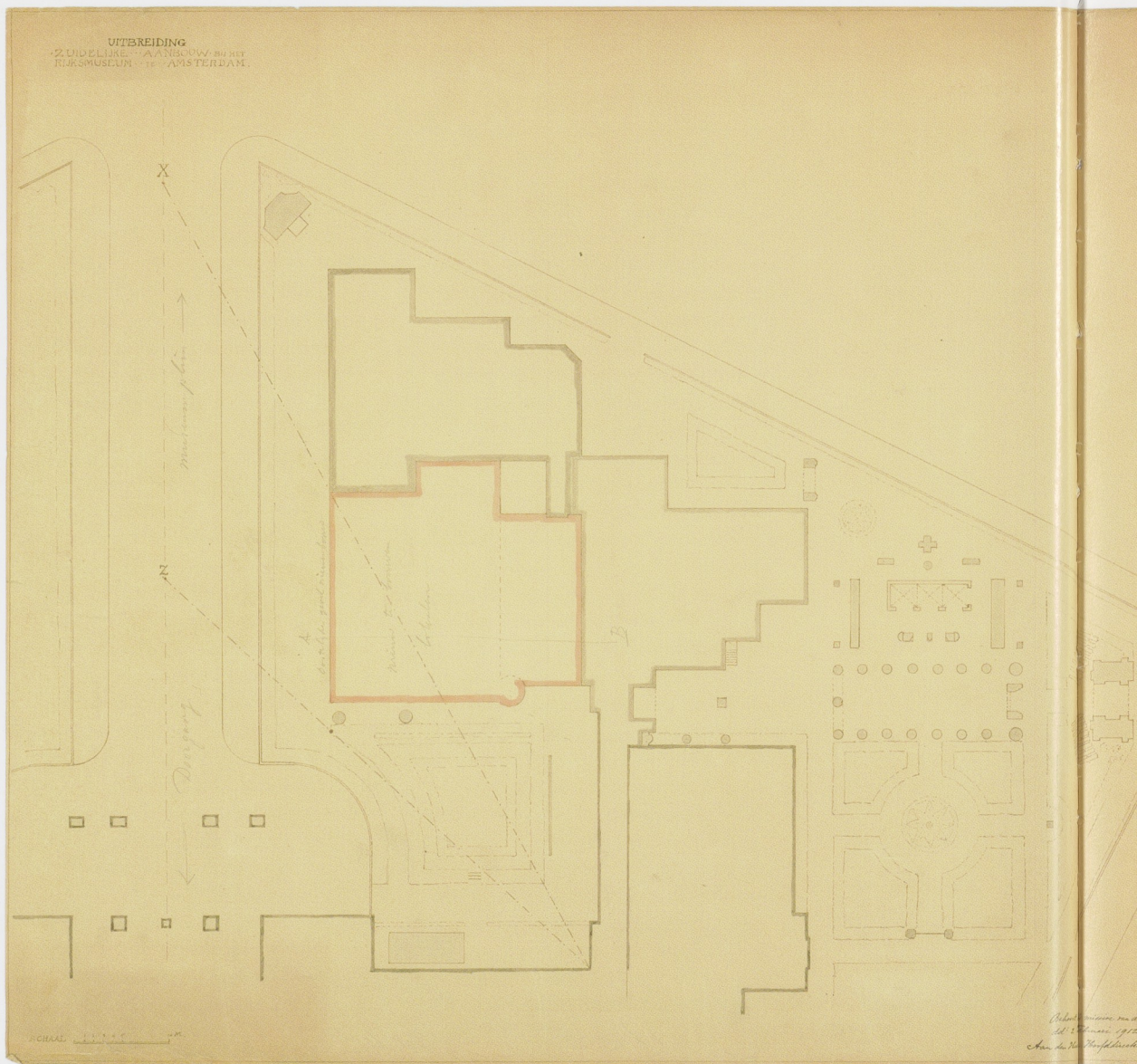
•BLAD-N° 2•

•PLAN-BEGANE-GROND•

BESTAAND

AMSTERDAM • OCT-MCHXJ •
DE • ARCHITECT •
DER • RIJKSMUSEUM •

een tweede Drucker-uitbreiding de ronde deden en zwelden aan het plan duidelijker werd en vergunningen behoefde. In kranten en tijdschriften bereikte het protest een hoogtepunt in de late zomer van 1912. Vooral de eerder aangehaalde Leliman kwam als redacteur van *De Bouwwereld* opnieuw in het geweer. Maar ook *Architectura* en het *Algemeen Handelsblad* hebben heel wat kolommen gevuld met de bestrijding van de 'verknoeiing', soms

ook 'verminking' en 'vernietiging' geheten, van het Rijksmuseum ter ere van deze 'kunstminnaars'. Onbegrijpelijk vonden zij allen dat geen lering werd getrokken uit eerdere aanbouw. Het 'malle Fragmentengebouw', de 'Rembrandtpuist' en het 'slechte Drucker-museum' waren toch al droevig genoeg geweest?

Protest bestond niet alleen uit harte-kreten en ingezonden brieven. Op verschillende momenten werden bevoegde

autoriteiten met weloverwogen bezwaren bestookt. Al in januari 1912 stuurde een groep monumentenvrienden een verontrust schrijven aan minister Van Heemskerck. Bekendheden als Jan Veth, Karel de Bazel, Antoon Derkinderen, Johannes Leliman, Albert Verwey, C.B. Posthumus Meyjes, Otto Lanz, Hendrik Berlage legden de minister verschillende argumenten voor om van de uitbreiding op museumterrein af te zien. Maar de minister reageerde niet. Dat deed hij evenmin op het veel grotere aan hem gerichte adres van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsverenigingen van april 1912. Hierin waren zes bezwaren en gevaren vervat.⁴¹ Het hoofdbezwaar was dat *de schoonheid van het meest monumentale gebouw dat de 19de eeuw in Nederland heeft voortgebracht ernstig benadeeld zal worden*.⁴² Ook werd aangevoerd dat *de fragmenten van de gesloopte N.Z. Kapel, thans ter plaatse opgesteld, naar elders overgebracht zullen moeten worden, hetgeen weder niet onbelangrijke kosten zal meebrengen*. Alternatieven werden aangedragen door er op te wijzen dat er in het Rijksmuseum ruimte kon worden gecreëerd als het architectenbureau en de onderwijsinstellingen zouden verdwijnen en als schilderijen met een geringe kunstwaarde van zaal verdwijnen, zodat de Drucker-schilderijen daar genoeg plaats kunnen vinden. Het plan voor de Drucker-collectie een nieuw gebouw te stichten wordt opnieuw naar voren gebracht.

Al deze vrienden van het museumgebouw beseften niet of nauwelijks hoezeer Cuypers al voor Druckers wagen was gespannen. Maar weldra werd dat duidelijk. Op 4 mei 1912 was koningin Wilhelmina aanwezig bij de ontvangst ter ere van Druckers schenking van verschillende werken van Jozef Israëls. In het perscommuniqué dat Van Riemsdijk vervolgens liet uitgaan staat te lezen dat de koningin bijzondere belangstelling koesterde voor deze werken. *De heer Drucker deelde*

H.M. mede dat ook deze stukken door hem aan den staat worden geschonken in het volste vertrouwen dat de door dr. Cuypers ontworpen uitbouw van dit Drucker-museum tot stand kome opdat hij in staat zal worden gedaan nog meer schenkingen te doen. Hier stond zeer op wit dat Cuypers al een ontwerp gemaakt had. Dit gaf aanleiding tot zorgelijke overpeinzingen. *Is het niet teekenend voor onze tijd het feit dat een kunstproduct van algemeen erkende hooge waarde te vuur en te zwaard verdedigd moet worden tegen autoriteiten, tegen vereerders en beschermers der kunst, tegen beoefenaren der kunst, tegen, ja zelfs tegen ... den schepper zelf*.⁴³

De teleurstelling over Cuypers' collaboratie werd er niet minder om toen bekend werd dat hij tegenover B & W van Amsterdam had verklaard *de verantwoordelijkheid voor den uitbouw overeenkomstig zijne eigen plannen geheel te moeten laten aan hen die zulks wenschen en bevelen*.⁴⁴ Daarmee werden de Druckers en de minister bedoeld. Zij die hun stem verhieven om de architectuur van Cuypers in bescherming te nemen moesten dus constateren dat de architect zelf dat niet had gedaan. Genadeloos is de reactie van Leliman: *de architect der Rijksmuseum-gebouwen (...) staat toch niet gelijk met het eerste het beste ondergeschikt ambtenaartje dat, noodgedwongen, mokkend desnoods, moet gehoorzamen wat meerderen 'wenschen en bevelen'!* Door zich zelf op dit standpunt te stellen, *in stede de krachtige en overtuigende weigering te doen horen, die zijne kollega's verwachten, kan een Dr. Cuypers zich zeker niet ontheven beschouwen van de mede-aansprakelijkheid van hetgeen dreigt te gebeuren – en zulks vooral niet in de mening van hen, die nog onlangs in het veelbesproken interview herinnerd werden aan eenige succesvolle bewijzen van kloekmoedige vastheid*.⁴⁵ Het interview waar Leliman op doelt waren de woorden de Cuypers had uitgesproken tegenover de *Nieuwe Rotterdamse Courant*. Toen zei hij: maar

BLAD N° 1.

*Ontwerp van de Architect des Rijksmuseumgebouws
14. Januari 1912 N. 6821
Van de Rijksarchitectuur van het Rijksmuseum te Amsterdam*

Afb. 15

ARCHITECTEN-
BUREAU CUYPERS,
Situatieplan van het
zuidwestelijk deel van
het Rijksmuseumgebouw
in verband met
de voorgenomen uit-
bouw van de Drucker-
zalen, 2 februari 1912.
Nederlands Architec-
tuurinstituut, Rotter-
dam (Ryks t2277).

om er nu voor de collectie Drucker weer 'n brok aan te zetten, daar ben ik vierkant tegen.⁴⁶ Daar waren de tegenstanders van de uitbreiding uiteraard verguld mee, maar het liet de ware Cuypers, behalve in zijn wankelmoeidigheid, niet kennen. Leliman wist genoeg: *Zo zal Cuypers gedrag weinig indruk maken op machthebbers, die voor Drucker's druk zwichten en naar bekenden trant blijkbaar kunst vereenzelvigend met schilderkunst, geneigd zijn daaraan de bouwkunst op te offeren.*⁴⁷

In dezelfde dagen werd Cuypers in een karikatuur in *De Groene* hierom weggezet als een man met een tekort aan onverzettelijkheid. In 'Het Rijksmuseum verbouwd' verschijnt de katholieke bouwmeester in de gedaante van Luther, gesterkt met het boek der Architectuur, en spreekt een signifiante variant op diens bekende woorden uit: *Hier sta ik, God helpe mij, ik kon ook anders* (afb. 16).⁴⁸

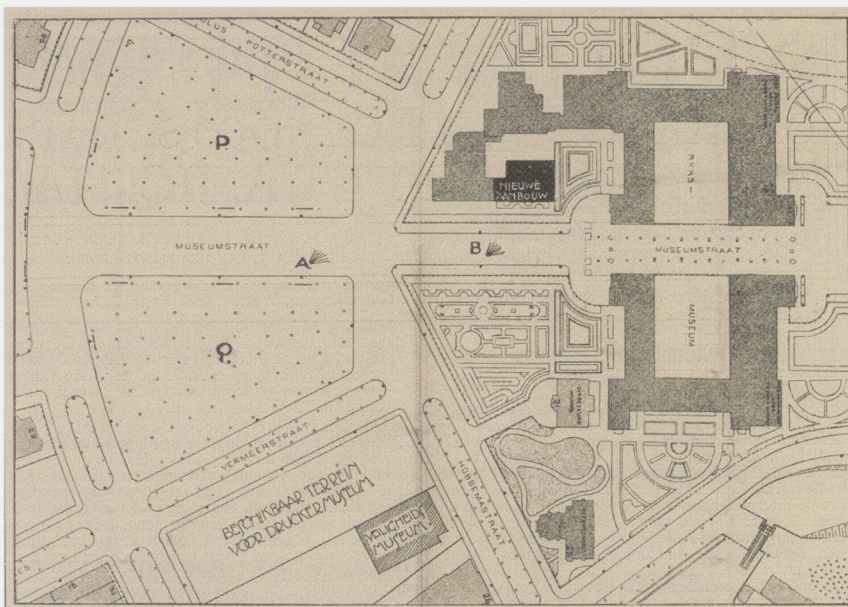
Afb. 16
JOHAN
BRAAKENSIEK,
'Het Rijksmuseum
uitgebouwd', karika-
tuur in *De Amster-
dammer*, 28 juli 1912.

De overwinning van Pictura
Inderdaad liet de 'machthebber' van Binnenlandse Zaken zich niet van de wijs brengen. Van Heemskerck vroeg onverstoortbaar namens de regering bij de stad Amsterdam een bouwvergunning aan voor de tweede Drucker-uitbouw. Op 23 juli 1912 stelden B & W aan de Raad voor de gevraagde toestemming te verlenen. In de toelichting spreken ze over *een op zich zelf minder gewenschten, doch in verband met de reeds aangebrachte gebouwen, vrij onschadelijken bijbouw*. Zij vreesden niet dat *het uiterlijk aanzien van het museum in die mate lijden zal, als door velen wordt gemeend*.

De velen die dit meenden klommen uiteraard onmiddellijk in de pen om in ingezonden stukken duidelijk te maken dat hun bezwaren geenszins te relativieren waren. Ze kregen steun in de gemeenteraad. Raadslid architect Posthumus Meyjes diende op 14 augustus 1912 een motie in om de bouwvergunning niet te verlenen, *uit het oogpunt van stadsschoon en uit eerbied voor het architecturalen schoon van het Rijksmuseumgebouw*. Hij stelde voor het terrein aan de Johannes Vermeerstraat ter waarde van zo'n 150.000 gulden kosteloos aan het Rijk ter beschikking te stellen voor de bouw van een nieuw museum voor moderne kunst. In de toelichting zegt hij te willen voorkomen dat Cuypers *tegen zijn gevoel en overtuiging in, het schoonste bouwwerk dat hij schiep, nog meer te bederven, dan hij reeds gedwongen was te doen*.⁴⁹

De motie Posthumus Meyjes kreeg bijval. Binnen de gemeenteraad, maar ook van buiten. Het Genootschap Architectura et Amicitia ondersteunde eind augustus met een adres aan de gemeenteraad de naar voren gebrachte bezwaren en alternatieven.⁵⁰ Jos Cuypers, die de Drucker-uitbouw ontwierp en de bouw zou begeleiden, was ook ondertekenaar. In *Architectura*, het orgaan van het genootschap, werd ter verduidelijking een plattegrond afgedrukt, met het alternatieve terrein in

Afb. 17
Plattegrond van het
Rijksmuseum en
Drucker-aanbouwen
en het geplande
Museum voor
Moderne Kunst, ter
ondersteuning van
het adres van het
Genootschap Archi-
tectura et Amicitia
aan de Gemeenteraad
van Amsterdam, afge-
drukt in *Architectura*,
17 augustus 1912.

het wit en de gewraakte aanbouw in het zwart aangeven (afb. 17). De kans om hier een museum te bouwen waren na 1912 snel verkeken. Een jaar later werd hier de villa gebouwd die de bankier-verzamelaar Fritz Mannheimer in 1921 kocht (en nu fungeert als kantoorruimte van het Rijksmuseum).

Maar niet iedereen zag hierin de oplossing. Jan Veth verkondigde dat er helemaal geen extra ruimte voor de Drucker-schilderijen nodig was omdat in het hoofdgebouw gemakkelijk ruimte te creëren was als er eens wat geschift werd. Hij ageerde al jaren tegen de 'nationale rommelzooi' en vond het hoog tijd om kwaliteit boven kwantiteit te stellen. *Het is een ziekte in veel musea, maar bij ons is het wel heel erg.*⁵¹ Stukken die het Rijksmuseum niet waardig waren, zouden naar musea in de provincie gestuurd kunnen worden of naar depot gebracht. Op dit schiftingsvoorstel reageerde de gezaghebbende Utrechtse stadsarchivaris Samuel Muller met een weer anders ingevulde toekomstdroom. *Laat de Amsterdamse Gemeenteraad als hij grond beschikbaar wil stellen ten behoeve van een Rijksmuseum daar de*

*Drucker-collectie niet doen plaatsen, die hoort thuis in den kunsttempel van het Rijk. Maar laat daarop een monument stichten, dat de glorie der Nederlandse geschiedenis op waardige wijze zal verheerlijken.*⁵²

In de gemeenteraad sleepte de 'Museum-quaestie' zich voort, van alle kanten toegeroepen door de publieke opinie. De opmerkelijkste bijdrage aan de opinievorming was wel de enquête die *De Amsterdammer* onder 'mannen van erkend gezag in kunstzaken' organiseerde. Op 22 september komt het weekblad met dertien kritische oordelen, waaronder die van De Stuers, Berlage, De Bazel en Toorop en zelfs van Cuypers senior en junior.⁵³ Pierre Cuypers blijkt opmerkelijk genoeg wel te voelen voor Jan Veths voorstel, namelijk 'zuivering van het Rijksmuseum', maar de bouw van een apart Museum-Drucker lijkt hem nog een veel betere oplossing. Zijn zoon Jos bepleit dat *den hof tusschen bibliotheek en doorrit vrij moet worden gehouden*. Victor de Stuers verklaart zich zonder eenig voorbehoud tegen de herhaalden aanbouw en voor den bouw van een afzonderlijk gebouw, maar ziet uiteraard niets in

Veths oplossing.⁵⁴ Hij probeert de onduidelijk positie van Cuypers te verklaren. Deze had in opdracht van minister Van Heemskerck weliswaar een schetsontwerp gemaakt, maar De Stuers kan getuigen dat dr. Cuypers mij van den aanvang af zijn leedwezen over het denkbeeld van den nieuwen uitbouw te kennen gaf, dat hij herhaaldelijk en nog onlangs den uitbouw ellendig noemde, dat hij de hoop uitsprak, dat de gemeenteraad zijn toestemming voor dien uitbouw zou weigeren.

De Stuers' oproep tot piëteit met de architect getuigt van strategisch inzicht, maar Cuypers' dubbelhartigheid was en bleef het grootste obstakel in de strijd tegen de tweede Drucker-aanbouw. Dat bleek pijnlijk tijdens de behandeling van de vergunning op 19 september en 9 oktober 1912.⁵⁵ Posthumus en de zijnen haalden herhaaldelijk uitspraken en vermeende gevoelens van Cuypers aan. Maar burgemeester Roëll en wethouder Delprat konden repliceren met citaten die getuigden van Cuypers' expliciete instemming met de uitbouw. Zoals Drucker al in januari aan Cuypers schreef, zou hij de correspondentie tussen hen beiden 'zoonodig' aan de burgemeester doorspelen. En zo is gebeurd. Van Riemsdijk had zich indertijd al afgevraagd wat Drucker eind februari bij de burgemeester was gaan doen. *Ik weet niet precies wat hij bij hem heeft uitgevoerd, maar ik vermoed dat hij hem het mes op de keel heeft gezet en gedreigd zijne Israëlsen en andere stukken aan Den Haag te geven als hij den uitbouw die door Cuypers ontworpen is (!), niet krijgt.*⁵⁶ De uitgebreide beraadslagingen van de gemeenteraad over de bouwvergunning werden bovenal een Cuypertiaanse citatenstrijd. Uiteindelijk zijn het vooral Cuypers' eigen woorden geweest die de goedkeuring aan 'het offer' hebben bezorgd. De motie Posthumus die op 19 september nog door een meerderheid werd gesteund, sneuvelde op 9 oktober met 33 tegen 10 stemmen.⁵⁷

Precair was nog dat de inbrenger van de motie op een verhit moment tijdens de vergadering had uitgeroepen: *Dan in vredesnaam de collectie Drucker naar Den Haag! Wij laten ons niet dwingen het Rijksmuseum te bederven! Aangezien aan zijn handen zogezegd ook slopersbloed kleefde, vond de schilder Marius Bauer het onbegrijpelijk dat het raadslid 'niet werd uitgefloten.'*⁵⁸ *Deze woorden werden uitgesproken door den man, die de Nieuwe Zijds Kapel deed afbreken? Vanwaar die kleinzielige woede der architecten?* Bauer was duidelijk geen tegenstander van de uitbreiding. Hij had bij de eerste Drucker-uitbouw een rol als adviseur gespeeld. Veel van zijn werken zouden bovendien op de muren van de tweede Drucker-uitbouw terecht komen.⁵⁹ Marius Bauer kwam opnieuw in actie tegen de architectenwoede toen hij met collega's, voornamelijk schilders van de vrije toets, als Hendrik Breitter, Willem Witsen, Lizzy Ansingh, Thérèse Schwartz plus nog zo'n tien anderen in een schrijven aan de gemeenteraad van 7 oktober 1912 steun aan de uitbreiding betuigde. De schilders meenden dat *het volk zich ruimschoots over die uitbouw [zal] kunnen troosten door zijn kostelijke inhoud.*⁶⁰

Een ander die zich ergerde aan het Drucker-vijandige verzet was de Amsterdamse hoogleraar kunstgeschiedenis Jan Six. Hij benaderde het vraagstuk vooral vanuit schenkersperspectief. *Wat de heer en mevrouw Drucker thans ondervinden is, ik weet het goed, geen aanmoediging voor hen, noch voor anderen. Wat hebben wij Nederlanders toch een kleinen kijk op de dingen, dat een kloeke daad als van deze schenking niet aanvaard kan worden zonder gepruttel van jan en alleman, die in wijsheid bedillen.*⁶¹ Hij ziet in die hoek van het Rijksmuseum geen enkel argument om uitbreiding tegen te gaan. Want wat zien we daar? *De rampzalige resten der mooie kapel, de rommel er achter van allerlei bouwdelen, de blinde muur der Druckerverzameling*

die om aanbouw schreeuwt.' Volgens Jan Six zal het gebouw eenmaal daar niemand hinderen.

Ook dankzij de effectieve ingrepen van Druckers adviseur baron Van Hogendorp zijn de vele protesten uiteindelijk krachteloos gebleken.⁶² Het vooruitzicht van een schilderijen schenking won het van de vrees voor bouwkundige verminking. Het 'Picturale' had, zoals het toen heette, over het 'Monumentale' gezegevierd. Een overwinning overigens die niet iedereen serieus kon nemen. *Moeizaam pluizen we de bijgebouwtjes van oude kerken af, moeizaam plakken we ze tegen ons Rijksmuseum aan. Totdat er weer een nageslacht komt dat dezelfde piëteit zal tonen voor de architectuur van Cuypers die wij nu toonen voor die van eeuwen geleden (...) En dan wordt de Drucker-uitbouw en al wat daarbij staat weer opgeruimd. De Tijd is de beste kunstcriticus.* Profetische woorden die niet in vervulling zijn gegaan; de Tijd heeft zich in wezen nogal onverschillig over de kwestie getoond. Eigenlijk had voorals professor Six gelijk toen hij voorspelde dat zodra die tweede uitbouw er zou staan, niemand er meer naar zou kraaien.

Frappant is dat de vragen rond de 'Drucker-quaestie' van een eeuw geleden vandaag de dag nog evenzeer rond het Rijksmuseum spelen. Zoals: is nieuwbouw rond het gebouw aanvaardbaar? Wordt de tuin als monument voldoende beschermd? Wordt het gebouw als monument voldoende beschermd? Moet het museum moderne kunst tonen? Kan er niet beter een apart museum voor moderne kunst komen? Of juist een apart historisch museum? En in hoeverre verdient schilderkunst het primaat?

Het was de tijd dat de oudheidkundige verzameltraditie waar Victor de Stuers de voorman van was geweest, plaatsmaakte voor een nieuwe opvatting. In de discussie van 1912 klonk vaak de roep om een 'kunsthistorisch' museum en een weezin jengens de

oudheidskamer die het Rijksmuseum toen was. Die moderne visie won snel terrein, zelfs nog onder Van Riemsdijk die doorgaans geldt als een trouwe volgeling van De Stuers. In het sterfjaar van deze laatste, in 1916, werden klederdrachten en rijtuigen de deur gewezen naar het Openluchtmuseum in oprichting. De militaria volgden een jaar later; zij gingen naar een eigen museum in Kasteel de Doorweerth. In deze jaren werd op soortgelijke wijze nagedacht over de oprichting van eigen Rijks-Architectuurmuseum. Tussen 1912 en 1919 kwamen daarvoor verschillende commissies bijeen.⁶³ De bouwfragmenten hadden daar een meer gewaardeerde plek kunnen krijgen, maar het museum dat toen zo dichtbij leek, is pas lang na de Tweede Wereldoorlog tot stand gekomen. Honderden bouwfragmenten waren in 1914 al afgevoerd in verband met de hier beschreven Drucker-uitbreiding. Maar het merendeel is tot 1999 een slapend bestaan gegund in de gangen van het souterrain van het museum en vervolgens in de Mibo-loodsen in Mijdrecht. Op de tuindecoratie na zijn praktisch alle bouwfragmenten toen overgedragen aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Er zijn plannen vanuit deze dienst om in de bunker bij Schaarsbergen een studiecollectie bouwfragmenten in te richten.⁶⁴ De stukken afkomstig van het Rijksmuseum zullen daar een groot deel van uitmaken. Maar zonder de resten van de Nieuwezijds Kapel.

Nasleep

De verplaatsing van de Nieuwezijdsstukken naar de westtuin, zoals Cuypers in februari 1912 voor ogen had, heeft geen doorgang gevonden. Tegenover de minister verklaarde Van Riemsdijk dat die plaatsing weliswaar 'de eenige rationele, maar geene gelukkige' was. *De fraaie tuin namelijk zal worden opgeofferd terwijl de fragmenten zullen worden blootgesteld aan den stormwind.*⁶⁵ Financiële argumenten

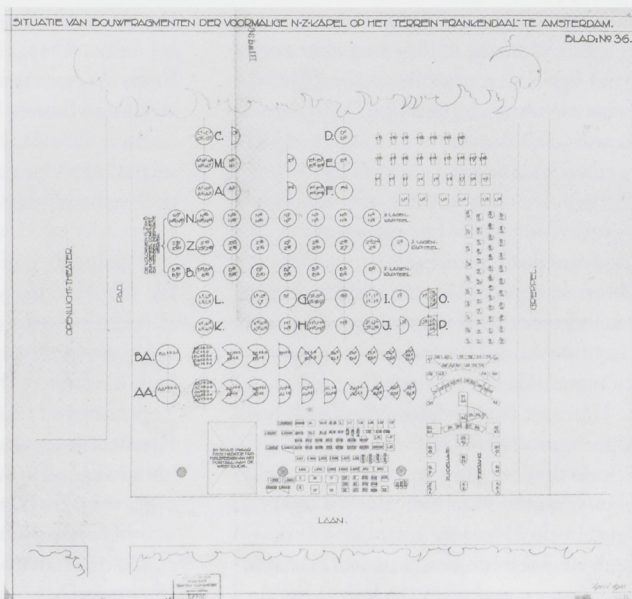
zullen niet minder hebben meegewogen. De bouwsom voor de tweede Drucker-uitbouw was bij de aanbesteding in zomer 1913 beduidend lager. Van het bedrag van 18.000 gulden dat Cuypers had begroot voor verplaatsing en opbouw van het lapidarium, was niet meer dan 3000 gulden over.⁶⁶ Dat kon ook minder zijn, want ondertussen had zich een goedkopere oplossing voorgedaan. Antoon Derkinderen (1859-1925), de directeur van de Rijksacademie van Beeldende Kunsten, had kenbaar gemaakt dat hij de fragmenten zou willen opstellen in zijn instituut aan de Stadhouderskade.⁶⁷ Zijn enthousiasme is wel te begrijpen. In 1888, vele jaren eerder, had hij de *Processie van het Heilig Sacrament van Mirakel* van de Begijnhofkerk geschilderd. En hij was op dat moment voorzitter van de commissie tot stichting van een architectuurmuseum. Er lagen toen plannen om in Amsterdam-Zuid een nieuw academiegebouw neer te zetten en Derkinderen wilde in de tuin daarvan het lapidarium doen herrijzen zoals dat in de Rijksmuseumtuin had gestaan. Dit voornemen bood Cuypers genoeg troost en vertrouwen om in te stemmen met de afbraak van zijn Nieuwezijds Kapel-versie in de museumtuin.⁶⁸

In januari 1914 volgde de exodus van honderden Nieuwezijds-stukken, nog geen vier jaar dus na de opstelling in de museumtuin. Ook de fragmenten uit Middelburg en Utrecht en talloze andere verhuisden mee.⁶⁹ Alleen het fronton van de Regulierswaag en de stukken van het Oudezijds Herenlogement kregen een andere bestemming. Die waren in 1894-1895 als bruikleen overgekomen uit de stadstimmertuin en gingen nu terug naar de gemeente, dat wil zeggen naar de tuin van het Stedelijk Museum.⁷⁰

Bij aankomst in de Rijksacademie noodzaakte ruimtegebrek 'alweer alles eenvoudig op te stapelen'.⁷¹ Van het plan om de stukken op te stellen als 'kostbare bijdrage voor de studie der

oude decoratieve plastiek' kwam voorlopig weinig terecht. *Het allergrootste gedeelte bleef door de tuin op drassige grond liggen (...) in groot gevaar van langzame ondergang.*⁷² Een prijsvraag voor een nieuw academiegebouw werd in 1917 uitgeschreven en gewonnen door Duiker en Bijvoet. Van nieuwbouw is het echter nooit gekomen en de academie bleef aan de Stadhouderskade. In 1926 werd besloten de oude academie uit te breiden door bebouwing van de tuin. Volgens de nieuwe directeur Richard Roland Holst was er daarom geen plaats meer voor de lapidaire studiecollectie. De bouwfragmenten moesten opnieuw plaatsmaken. Uit Den Haag kwam toestemming om ze over te dragen aan de Gemeente Amsterdam. De verhuizing van 1926 ging er nogal liefdeloos aan toe. *Al die belangrijke specimina van oude beeldhouwkunst werden door gemeentewerklieden over en door elkaar op wagens geladen en neergestort in den Stadskweektuin van Frankendael. De bedoeling was ze hier en daar in plantsoenen te plaatsen, maar ze bleven liggen. Sindsdien is allerlei onkruid en opslag van boomen er tusschen en over-*

Afb. 18
Tekening van de opmetingen van de stukken van de Nieuwezijds Kapel op Frankendael, 1943, doordruk. Afdeling Monumenten, Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam.

heen gegroeid, zijn vele stukken gebarsen en vervallen. Hoe lang moet deze tragedie van een tragedie nog voortduren?, schreef een verontwaardigde Jan Sterck van de Stichting Amstelkring in 1938.⁷³

De verwaarlozing heeft daarna niet lang meer hoeven duren. In de oorlogsjaren, zijn de honderden brokstukken herschikt, en door de gemeentelijke Publieke Werken zorgvuldig opgemeten en uitgetekend (afb. 18).⁷⁴ Na de opruiming zijn foto's gemaakt, waarop we bijvoorbeeld de dubbele portaal en een afgeknotte pijlers uit de Rijksmuseumtuin herkennen (afb. 19, 20). De eerbied voor de fragmenten was weer even terug. Toen in 1945 het zesde eeuwfeest van het Mirakel van Amsterdam werd gevierd, verkondigde de katholieke historicus Jan van Breen dat op het thans levende geslacht de plicht rust om (...) deze zoo belangrijke fragmenten te verzamelen en te herplaatsen in een daartoe te bouwen kapel.⁷⁵ Na de oorlog zijn inderdaad initiatieven tot wederopbouw ontplooid. Het Gezelschap van de Stille Omgang heeft meermalen geprobeerd de fragmenten te verkrijgen om de kapel

Afb. 19
Pijler N van de Nieuwzijds Kapel op Frankendael, circa 1945. Afdeling Monumenten, Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam.

Afb. 20
Dubbele portaal aan de Enge Kapelsteeg-zijde van de Nieuwzijds Kapel op Frankendael, circa 1945. Afdeling Monumenten, Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam.

Afb. 21

Voorpagina van het
Nieuws van de Dag,
12 januari 1988.

elders op te bouwen. Maar het katholieke karakter van deze mirakel-adepten stond hervormde welwillendheid in de weg.⁷⁶ Er werd ook wel eens door kerken om enkele stukken gevraagd, maar daarmee stemden de beherende organisatie van de gemeentelijke monumentenzorg niet in. Wel werden brokstukken gebruikt voor dijkverzwaring in Friesland en Amsterdam-Oost.

In 1953 alweer moesten de stenen op Frankendael wijken. Ze verhuisden naar het terrein van de synagoge in de Nieuwe Uilenburgerstraat dat dienst deed als gemeentewerf. Daar hebben ze 25 jaar gelegen. Nadat de plek door de gemeente niet meer als zodanig werd gebruikt, kon de beeldhouwer-restaurator Hans 't Mannetje het terrein huren. Vanwege een huurachterstand ontving deze in 1987 een ontruimingsbevel, wat hij nogal letterlijk opvatte. Voor hij naar Dronten vertrok, heeft hij vele fragmenten verkocht om het terrein leeg op te leveren. Vooral voor de Nieuwezijdsfragmenten vond hij gemakkelijk een afnemer: de antiquairs Plenge en Meijer in de Spiegelstraat. Die kochten zo'n 400 stuks en maakten van de kapitelen decoratieve wandconsoles en tuintafels. Het *Nieuws van de Dag* van 12 januari 1988 zette een foto van zo'n antiquarisch ensemble op de voorpa-

gina (afb. 21). Een nieuw schandaal was geboren. De gemeenteraad eiste opheldering. De wethouder van Cultuur verklaarde ferm dat ze alles terug zou halen. Ver kwam ze niet, omdat vele stukken al waren doorverkocht. Aanvankelijk werd 't Mannetje van verduistering beschuldigd, maar deze bleek zich aardig te kunnen verdedigen. Hij verklaarde te hebben gehandeld met instemming van de gemeentelijke monumentenzorg. Directeur Jan Dekkers van deze dienst moest bekennen: *Ik kon me niets voorstellen bij de term 'mirakelkolommen'. Maar begin deze week kwam onze expert terug van vakantie en die legde de link naar de Nieuwezijds Kapel.* 't Mannetje maakte bovendien duidelijk dat we ons geen hoge voorstelling van de gemeentelijke monumentenzorg moesten hebben. *Dat materiaal is in de jaren vijftig met een kiepwagen daar op het terrein gegooid. Een grote puinhoop; wat het allemaal voorstelde was nauwelijks duidelijk.*⁷⁷ Er bleef voor de wethouder na deze uitlatingen in de media weinig slagkracht over om de stukken nog te redden en de verduisteraar aan te pakken. Het jaar erop kon het veilinghuis Christie's zelfs ongestoord een verkoping in het Amsterdamse Hilton Hotel organiseren met een flink aantal gebeeldhouwde stukken van de

Nieuwezijds Kapel.⁷⁸ Maar het verkoos wijselijk om in de catalogus de herkomst onvermeld te laten.

Zo zijn nog geen twintig jaar geleden bijna alle overblijfselen van de Nieuwezijds Kapel verspreid en uit het zicht geraakt. Bijna alles. 'Amsterdam Versierd', een stichting die zich inzet voor de verfraaiing van de binnenstad, heeft met hulp van Hans 't Mannetje enkele brokstukken van de Uilenburgersteeg tot één pijler samengesteld. Dat is de mirakelkolom op het Rokin geworden, in 1988 vlakbij de voormalige kapel geplaatst (afb. 22).⁷⁹ Zolang de werkzaamheden aan de Noord-Zuidlijn duren, verblijft die op z'n zij bij de noorduitgang van de IJtunnel (afb. 23). Minder bekend is dat er in 1977, naar ontwerp van Rik van Benthem, enkele kolommen tussen de flatgebouwen in het Amerbos in Amsterdam-Noord zijn geplaatst in het kader van de procentregeling (afb. 24, 25).

Met de afgedwaalde stukken in Amsterdam-Noord eindigt het verhaal van de teloorgang van de Nieuwezijds Kapel. De sloop van 1908, de exodus van 1914 en de handel van 1988 vormen een tragedie in drie bedrijven. De tragische held van deze geschiedenis is ongetwijfeld de oude Cuypers. Het troostrijk lapidarium voor de gesloopte kapel dat hij in zijn eigen buitenmuseum had laten verrijzen, is als gevolg van zijn weinige weerstand onder zijn ogen voor een tweede maal gesloopt.

Afb. 22
'Mirakelkolom' op het Rokin, opgesteld in 1988 op initiatief van de Stichting 'Amsterdam Versierd'.

Afb. 23
Ingepakte 'Mirakelkolom' sinds 2001 opgeslagen bij de uitgang van de IJtunnel in Amsterdam-Noord in verband met aanleg van de Noord-Zuidlijn, toestand zomer 2007. Foto Arjan de Koomen.

Afb. 24 en 25
Kolommen van de
Nieuwezijds Kapel
in het Amerpark,
Amsterdam-Noord,
opgesteld in 1977,
toestand zomer 2007.
Foto Arjan de
Koomen.

NOTEN

- 1 Freek Heijbroek, 'Het Rijksmuseum voor Moderne Kunst van Willem Steenhoff: werkelijkheid of utopie', *Bulletin van het Rijksmuseum* 39 (1991), pp. 163-221.
- 2 E.P. Engel, 'Het ontstaan van de verzameling Drucker-Fraser in het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 13 (1965), pp. 45-66.
- 3 Niets hierover bijvoorbeeld in de bundel van het Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek ter gelegenheid van de 100ste verjaardag van het gebouw, *Het Rijksmuseum: Opstellen over de geschiedenis van een nationale instelling* (1984). De kroniek die Gijs van der Ham voor het volgende jubileumjaar schreef, *200 jaar Rijksmuseum. Geschiedenis van een nationaal symbool*, Zwolle / Amsterdam 2000, bevat een uitstekende samenvatting van de veel-eisende vrijgevigheid van de Druckers (pp. 219-223), maar geen commentaar op de teloorgang van de bouwfragmenten die te zien zijn op een in dit boek afgebeelde foto (p. 222). Ik schreef recent een kort stukje over dit thema: 'Zwerfkeien van de rijkscollectie: verdwenen bouwfragmenten uit de tuin van het Rijksmuseum', in: Hanna Pennock e.a. (red.), *Erfgoedverhalen voor Charlotte van Rappard-Boon*, Den Haag 2007, pp. 200-205.
- 4 Alleen over de Groninger Poort is meermalen gepubliceerd. In het vorige nummer van dit Bulletin door Erik Bijzet, 'De Deventer Buiten-Bergpoort en de Groninger Herepoort in de tuin van het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 55 (2007), pp. 115-126. Eerder schreef Henk van Os over dezelfde poort, 'Een vestingspoort als

- ereboog', in: *Bibliotheek, wetenschap en cultuur. Opstellen aangeboden aan mr. W.R.H. Koops bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Groningen*, Groningen 1990, pp. 509-518.
- 5 Dit blijkt uit de brief die David van der Kellen, directeur van het Nederlandsch Museum, op 20 april 1888 'aan de heer Architect der Rijksmuseumgebouwen' verstuurde: 'Naar aanleiding van een herhaald schrijven van Zijne Excellentie moet ik nogmaals bij U aandringen, om mij een lijst van de bouwfragmenten te doen toekomen die mij reeds zoo dikwijls beloofd is. Van de meeste dier voorwerpen weet ik niet van waar en hoe ze hier komen, de opheldering daarover kan ik alleen van U verwachten. Gelieve dus mij weldra daaraan te willen helpen.' *Nederlands Architectuurinstituut (NAI)*, Rotterdam / Ryks d233 (briefnr. 103).
 - 6 Een bekend voorbeeld vormen The Cloisters in New York, samengesteld uit vijf Franse kloosters, maar dat is pas in 1934-1938 opgebouwd.
 - 7 Er bestaat alleen een kort artikel van Wies van Leeuwen, 'Een stenen landschap: Cuypers' fragmentengebouw bij het Rijksmuseum', in: *Studies in vriendschap voor Kees Peters*, Amsterdam 1993, pp. 331-343. Hij wijdt enkele pagina's aan de geschiedenis van het gebouw en geeft een summier opsomming van enkele onderdelen. In 2006-2007 heeft stagiair Erik Bijzet van de Universiteit Leiden in opdracht van de conservator beeldhouwkunst een inventaris gemaakt van de onderdelen van het Fragmentengebouw en andere in de tuin geplaatste objecten. Hopelijk komt deze informatie snel in boekvorm of digitaal beschikbaar.
 - 8 De twee Parijse musea worden genoemd door Gerard van Wezel, 'Fragmentenzorg: uit delen gebouwd en in delen weer uiteengevallen', *Monumenten en oorlogstijd. Jaarboek Monumentenzorg 1995*, Zwolle / Zeist 1995, pp. 204-226 (p. 210). Dezelfde en andere voorbeelden van museumtuinen, zoals bij enkele 19de-eeuwse Duitse musea, worden opgesomd in het rapport dat bureau SB4 in 1997-1998 in opdracht van de Rijksgebouwendienst schreef: Ben Olde Meierink, *Tuinhistorische documentatie en waardebepaling: Rijksmuseumtuinen Amsterdam*, pp.15-16. Marleen Dominicus-van Soest, 'Museumtuin en plein: een heerlijk plekje voor Amsterdam', *Rijksmuseum Kunstkrant* 25 (juni-juli 1999), pp. 4-9, noemt alleen Musée de Cluny (p. 6).
 - 9 De weglating van de tuin in de redengeving van de plaatsing van het Rijksmuseum op de Monumentenlijst heb ik opgemerkt in het rapport dat ik schreef voor de Inspectie Cultuurbezit van het Ministerie OCW (tegenwoordig Erfgoedinspectie): Arjan de Koomen, *Buitenstaanders: rijkscollectie in de buitenlucht*, Den Haag 2005, p. 26. Naast het hoofdgebouw wordt alleen het monumentale hek dat het museumterrein omgeeft in de redengeving genoemd. Medewerkers van Afdeling Monumenten, Bureau Monumenten & Archeologie Amsterdam vertelden mij dat een plaatsing van de Rijksmuseumtuin in voorbereiding is.
 - 10 De typering is afkomstig van Wies van Leeuwen *op.cit.* p. 335.
 - 11 De objecten zichtbaar op deze foto hebben de volgende inventarisnummers: het fronton van de Regulierswaag, bestaand uit 101 delen, verworven in 1894, NM-10149; gewelfribben uit Middelburgse abdij, verworven 1895, NM-10337-10338; decoratie van het Oudezijds Herenlogement verworven 1894, NM-10147; honderden fragmenten opgegraven in het klooster van de Utrechtse Minderbroederkerk BF 21-133; Poort van het 'Duitse Huis', klooster van St. Jan van de Duitse Orde (later Militair Hospitaal, tegenwoordig Hotel Karel v) eveneens Utrecht, BF-134. Dit laatste bouwwerk staat nog steeds in de Rijksmuseumtuin. De andere stukken zijn al lang geleden afgevoerd.
 - 12 Ingezonden stuk van de architect J.H.W. Leliman, *Algemeen Handelsblad*, 30 januari 1906.
 - 13 Hij deed zijn onderzoek in samenwerking met de architect D.A.N. Margadant van de IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Hun bevindingen werden gepubliceerd in *Bouwkundige Bijdragen*, x11 (1898), p. 99.
 - 14 Brief van De Stuers van 1 oktober 1899 aan J.F.M. Sterck, aangehaald in diens *De Heilige Stede: de slooping van een middeleeuwsch Amsterdamsch heiligdom in de twinstigste eeuw: geschiedkundige herinneringen*, Hilversum 1939, p. 38. Jan Sterck, historicus en bestuurslid van de katholieke oudheidkundige Stichting Amstelkring had in 1898, in het jaar dat de sloop was aangekondigd, *Uit de geschiedenis der Heilige Stede* geschreven als pleidooi voor behoud van dit monument.
 - 15 Geopperd door P.J.H. Cuypers in het *Algemeen Handelsblad* van 1 maart 1900.
 - 16 De typering is afkomstig van de heer Bom, uitgesproken op de vergadering van de Algemeene Protestanten-Vereeniging, aangehaald door J. Sterck, *op.cit.* p. 57.
 - 17 B.W.F. van Riemsdijk, *Eigen Haard*, 18 november 1899, p. 728.
 - 18 Opmerkelijk dat *De Bouwwereld*, het architectenblad dat vier jaar later een leidende rol neemt in het vezet tegen de Drucker-uitbouw, in deze kwestie weinig warm loopt voor het behoud van de kapel. In een anoniem bericht, mogelijk van de hand van de reeds aangehaalde Leliman, wordt de behoudsdrift als volgt bestempeld: 'in één woord: het welbekende vezet der oudheidkundigen tegen elke verandering steekt hier weer het hoofd op. Het is maar te hopen dat zij in hun streven thans minder succes hebben dan bij de Reguliersgracht, want Amsterdam behoeft geen kerkhof

- van oude hoeken en brokken te worden', *De Bouwwereld* vii (26 februari 1908), p. 70.
- 19 Op 21 maart 1908 aanvaardt Cuypers in een schrijven aan E.W. Moes, voorzitter van het KOG, het lidmaatschap van de commissie. Interessant is dat hij al bepaalde problemen voorzag en daarom slechts wilde 'op voorwaarde dat de Heren die in de C. plaats nemen vooraf verklaren dat onderzoek in te stellen in overeenstemming met de door het Oudheidkundige Genootschap en de Oudheidkundige Bond uitgesproken opvattingen. De commissie heeft met de financiële zijde van de kerkvoogden der Nederlands Hervormde Gemeente niets te maken.' Cuypers heeft de kwestie van herstellingskosten en gedeelde huur-opbrengsten waarmee de Kerkeraad de commissie opzadelde niet kunnen tegenhouden. Dit werd een van de redenen waarom de commissie zich niet in staat achtte haar werk te doen. Archief KOG, Amsterdam, dossier 1061.
- 20 Conclusie geformuleerd in een schrijven van voorzitter C. Muijsken en secretaris C.B. Posthumus Meyjes aan de Commissie tot het Bestuur over de Kerkgebouwen, 19 april 1908, afgedrukt in het 50ste jaarverslag van het KOG. Meer stukken dan de in dit jaarverslag gepubliceerde brieven worden bewaard in dossier 1061 van het archief van het genootschap.
- 21 Correspondentie hieromtrent van juni-juli 1908 wordt bewaard in het Oud-Archief Rijksmuseum dossier 2041 (aanwezig in het Rijksmuseum).
- 22 Brief van De Stuers aan Van Riemsdijk 14 juli 1908, Oud-Archief Rijksmuseum dossier 2041.
- 23 De bemoeienis van Jos Cuypers wordt beschreven in een brief van Van Riemsdijk aan De Stuers van 15 juli 1908. De declaratie van de firma gebroeders A. en B. Slier, mondeling overeengekomen in september 1908, wordt evenals de brief van 15 juli bewaard in het Oud-Archief Rijksmuseum dossier 2041.
- 24 Zoals vermeld in de inventaris bouwfragmenten bedraagt de totale hoogte van de travee 11,27 m, hetgeen precies overeenkomt met de hoogtes van basement (1,85 m), kolom (5,50 m), kapiteel (0,72 m) en boogstuk (3,20m).
- 25 In de leveringsactie van november 1908, getekend door Posthumus Meyjes namens de Hervormde Gemeente en door Van Riemsdijk namens het Rijksmuseum (dossier 2041), worden de volgende bouwfragmenten vermeld: twee zandstenen gevelnissen uit topgevel Wijde Kapelsteeg, één gotisch poortje Kalverstraat, zeven baldakijns (contreforten), één Renaissance-nis, één beeldhouwd houten figuurtje met stuk kapspant, drie consoles koor Rokinzijde, drie kapitelen idem, zeventien beeldhouwde kolomkapitelen, twee ? rond idem, twee kapiteeltjes binnenhoeken van de dwarsbogen, drie beeldhouwde houten onderstukken standvinken, twee geprofileerde idem sleutelbalkstukken, één gotische dubbele poort geheel compleet van de gevelzijde Enge Kapelsteeg bij de Kalverstraat, twee basementstukken van het smalle poortje, twee bladconsoles onder blindtracering, een stenen middenraamstijl uit het koor, vijf beeldhouwde zandstenen culs de lampe onder muurstijlen, enige stukken Louis xv beschilderd behangdoek uit de kosterwoning.
- 26 In opdracht van Stichting Amstelking zijn in 1908 vlak voor de sloop een serie foto's en tekeningen gemaakt. Bestuurslid Jos Cuypers mocht fl. 100 besteden aan de uitvoering daarvan. Naast de nis met de inscriptie ter nagedachtenis aan Bernardus de Bont (inv.nr. AK 162), wordt ook een bijbehorend bekronend baldakijn bewaard (inv.nr. AK 163). Zie hierover Guus van den Hout, 'Museum Amstelking: De mirakelkast en de Nieuwezijds Kapel', in: *Het Mirakel: 650 jaar Mirakel van Amsterdam 1345-1995*, Amsterdam 1995, pp. 35-45. Met dank aan Annemiek van Soestbergen van het museum die mij deze informatie heeft verstrekt.
- 27 Amstelking, inv.nr. AK 164, herkomst en moment van verwerving zijn onbekend, wat het museum doet twifelen aan de authenticiteit. De inscripties luiden: 'kruisbeeld en voetstuk vervaardigd van heipaalhout' en 'van de afgebroken kapel der h. stede Adam quod te[s]tor L. Stolk parochus'.
- 28 Ontwerpschetsen voor de opstelling van de kapel heb ik, behalve het hier gepubliceerde schetsje, niet aangetroffen in de Rijksmuseum-archief in het NAI, noch in het Oud-Archief van het Rijksmuseum.
- 29 Sommige eikenhouten gedecoreerde kapspanten zijn, zoals het indertijd geliefde 'melkmeisje' (inv.nr. BF 247) als bruikleen in het Amsterdams Historisch Museum terechtgekomen.
- 30 Victor de Stuers publiceerde dit stuk naar aanleiding van de opening van de museumtuin die tot dan toe vanwege bouwactiviteiten voor het publiek gesloten was geweest. Hij memoreert dat dit precies 25 jaar na de opening van het Rijksmuseumgebouw plaatsvond. Afgedrukt in het *Algemeen Handelsblad*, 13 juli 1910 en in *De Bouwwereld*, 20 juli 1910. Uit zijn beschrijving blijkt dat de twee zuidelijke tuinhelften indertijd door een tunnel onder de Museumstraat met elkaar verbonden waren. Dat wandelcomfort is de bezoeker ontnomen toen hier in de jaren 1920 een ketelhuis is geïnstalleerd.
- 31 Bewaard in NAI, Rotterdam / Ryks t2277, dagtekening van het ontwerp 2 oktober 1911. Vlak daarvoor had Roozegarde Bisschop, adviseur van de Druckers, al zijn visie op de nieuw Druckeruitbouw in de Rijksmuseumtuin geformuleerd. Deze dacht aan een noordelijke uitbreiding, maar westelijk van het lapidarium zodat de Nieuwezijdsstukken gespaard konden blijven. Aangezien dat

- te dicht bij het hoofdgebouw zou komen en teveel licht bij de zaal met klederdrachten en rijtuigen zou wegnemen, voelden Cuypers en Van Riemsdijk daar niet voor. Zie diverse brieven in zomer 1911 van Van Riemsdijk aan Minister Van Heemskerck, Nationaal Archief (NA), Den Haag, 2.04.13, dossier 1703.
- 32 Brief met begroting door Cuypers op 25 oktober 1911 aan Minister Van Heemskerck gestuurd, NA Den Haag, 2.04.13, dossier 1703. De nieuwe aanbouw – toen nog kleiner dan de uiteindelijk gerealiseerde uitbouw – werd toen op fl. 55.800 begroot. De raming van de totale bouwkosten bedroeg dus fl. 64.000.
- 33 Geciteerd uit de samenvatting van de bespreking van 19 januari 1912 van baron Van Hogendorp, bewaard in het Oud-Archief Rijksmuseum, Rijksarchief Noord-Holland, Haarlem 476 / 2545.
- 34 Brief van Drucker verblijvend in het Oranje Hotel te Scheveningen aan Cuypers te Roermond, 24 januari 1912 (vindplaats idem).
- 35 Brief van Cuypers te Amsterdam aan Drucker te Scheveningen, 25 januari 1912 (vindplaats idem).
- 36 Brief van Drucker verblijvend in het Oranje Hotel te Scheveningen aan Cuypers, 29 januari 1912 (vindplaats idem).
- 37 Brief van Cuypers aan Van Riemsdijk, 2 februari 1912 (vindplaats idem). De missive is ook bewaard in het archief van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie Binnenlandse Zaken, NA Den Haag 2.04.13, dossier 1703. De ontwerpen en toelichting werden doorgestuurd naar Drucker in Londen. Die toonde zich niet ontevreden, maar in een reactie van 10 februari 1912 aan de Minister stelt hij dat het niet op zijn weg ligt om in te gaan op de door Cuypers naar voren gebrachte bezwaren in de toelichting (NA, vindplaats idem).
- 38 Concept van een amice-brief aan Victor De Stuers, ongedateerd (najaar 1912), Oud-Archief Rijksmuseum, Rijksarchief Noord-Holland, Haarlem 476/1390.
- 39 Geciteerd uit een andere conceptbrief aan De Stuers (vindplaats idem).
- 40 Brieven van 26 en 27 oktober 1911 van Van Riemsdijk aan de Minister (briefnr. 8831 & 8933). Van Riemsdijk benadrukte in de laatste brief dat de fragmenten van de Nieuwezijds Kapel dan tenminste kunnen blijven staan. Ook waarschuwde hij dat de Gemeenteraad wellicht geen vergunning zal verlenen voor de uitbouw in de Museumtuin, NA Den Haag 2.04.13, dossier 1703.
- 41 Het ging om de volgende zes argumenten: 1) de grond is in bestemmingsplan aangewezen als openbaar park; 2) het nieuwe gebouw zal doordat het dicht bij het museumgebouw staat 'hinderlijke reflexen' met zich meebrengen, zowel in de nieuwe zalen als in de Nachtwachtzaal; 3) uitbreiding zal hierna niet meer mogelijk zijn; 4) het gebouw ligt lager dan de Museumstraat; 5) het museumgebouw zal nog meer aan het zicht onttrokken worden; 6) de verplaatsing van de fragmenten van de N.Z. kapel.
- 42 Het adres aan de minister wordt bewaard in het NA Den Haag 2.04.13, dossier 1703, en is afgedrukt *Architectura*, 27 april 1912.
- 43 G.J. Rutgers, 'De Collectie-Drucker: Een Nationale Weldaad, een Nationaal Gevaar', *Architectura*, 11 mei 1912, pp. 149-150.
- 44 Hij schreef deze brief op 26 april 1912 in antwoord op een brief van de Amsterdamse B & W die zijn mening over de tweede Drucker-uitbouw wilde horen. Aangehaald in het schrijven van Leliman (zie volgende noot).
- 45 [J.H.W. Leliman], *De Bouwwereld*, x1, 31 (31 juli 1912), pp. 241-242.
- 46 Interview met de bouwmeester in de toen bekende 'onder-de-mensen'-rubriek van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 15 juli 1912.
- 47 *De Bouwwereld*, x1, (31 juli 1912), p. 242. Ook aardig is Lelimans boze profetie in de richting van de schenkers: 'En eerder wellicht dan de heer en mevrouw Drucker vermoeden, zal de erkentelijkheid voor hun gift aanmerkelijk verkoeld worden door afkeuring van de kwaliteit te begrijpen en eigenzinnige harteloosheid, waarmede zij – 'kunst'beschermers en 'kunst'minnaars – geheel onnoodig een bouwwerk deden verminken dat in gelijke mate als hunne Israëls en Mauves geroepen is van het kunstvermogen onzer dagen te getuigen.'
- 48 Luthers woorden luidden 'Hier stehe ich! Gott helfe mir, ich kann nicht anders.' Volgens overlevering zou hij deze woorden uitgesproken hebben toen hij in 1521 op de Rijksdag in Worms weigerde zijn stellingen te herroepen.
- 49 Alles te volgen in het Gemeenteblad van 1912. Ook aangehaald in het *Algemeen Handelsblad* van 15 augustus 1912.
- 50 Ondertekend door Th.M. Ketelaar, F.W.M. Poggenbeek, B.J. Ouëndag, Herman Robbers, A.G. Boissevain, M. Victor Zwijzen, K. de Bazel, J. Gratama, H.P. Berlage, H.G. Jansen, Tjeerd Kuypers, J.H.W. Leliman, A. Salm, Jon. Ingenohl, D.A.N. Margadant, J.W.F. Hartkamp, Jos Th. Cuypers, C. Baard, Paul J. de Jongh, Jan Stuyt, C.W.E. Nijhoff, Joh. C. Breen, H.A.J. Baanders. Instemming betuigden bovendien prof.dr. H. Brugmans, Cornelis Veth, Mr. H.P.L. Wiesing, Albert Verwey, A.J. Joling, C.K. Elout, R.N. Roland Holst, A.W. Weisman, prof. dr. W. Vogelsang, Jan Veth, prof. Henri Evers, Anton Averkamp, W. Kromhout Czn, die niet zelf konden ondertekenen. Bewaard in NA Den Haag 02.04.013, dossier 1703. Ook afgedrukt in *Architectura* van 7 september 1912, p.296.
- 51 *Algemeen Handelsblad*, 20 augustus 1912.
- 52 *Algemeen Handelsblad*, 27 augustus 1912. Muller

- voegde er aan toe dat een oud monumentaal gebouw ook geschikt zou zijn voor een dergelijk historisch museum.
- 53 *De Amsterdammer*, 22 september 1912. Aan het woord komen K.P.C. de Bazel, H.P. Berlage, prof. dr. Brugmans, dr. P.J.H. Cuypers, Jos. Th.J. Cuypers, Joh. Ingenohl, Herman Robbers, R.N. Roland Holst, Carel Scharren, L. Simons, Victor de Stuers, J.H. Toorop en Jan Stuijt, compagnon van Jos Cuypers.
- 54 Of De Stuers een consequente tegenstander was geweest, valt te betwijfelen. In de reeds aangehaalde ongedateerde amice-brief van Van Riemsdijk (noot 38) aan De Stuers, waarschijnlijk geschreven naar aanleiding van deze bijdrage van De Stuers in *De Amsterdammer*, schrijft deze: 'maar ik moet zeggen dat de verantwoordelijkheid voor den uitbouw toch ook voor een deel op U berust. Gij toch gaaft een plan van uitbreiding aan eenigszins afwijkend van het vastgestelde en wierpt het denkbeeld van een nieuwe Museum weg.'
- 55 Voor het *verbatim* verslag van de vergaderingen zie *Gemeenteblad van Amsterdam* 1912, pp. 1199-1226 en pp. 1334-1362.
- 56 Amice-brief van 1 maart 1912, Van Riemsdijk aan onbekende adressant (wellicht De Stuers of zijn opvolger Royer), NA Den Haag, 2.04.013, dossier 1703.
- 57 De motie Wibaut van 19 september 1912, waarin het college werd opgeroepen om opnieuw met het echtpaar Drucker te gaan praten over het alternatief op het terrein van de Vermeerstraat, werd met 25 tegen 18 verworpen.
- 58 *Algemeen Handelsblad*, 6 september 1912.
- 59 Het gaat om een groep van zes schilderijen (inv.nrs. A3570-A3575) en acht aquarellen (A3624-A3831) die in 1919 in bruikleen zijn ontvangen en in 1944 door de Druckers aan het museum gelegateerd.
- 60 Dit adres is naast de reeds genoemde ondertekend door Carel Dake, Abraham Hesselink, Benjamin Prins, H. van der Poll, G.H. Knaap, George Rueter, J.A. Pollones, N. van der Waay, M. Gorter, Ed. Frankfort, M. Heyl, J.H. Wijsmuller en Marinus van Raalte, bewaard in Rijksarchief Noord-Holland Haarlem, 476 / 2545. Opvallend is dat andersoortige schilders zoals de katholieke Toorop en Derkinderen het tegengestelde standpunt aanhingen en dat jongere moderne kunstenaars zoals Mondriaan, Van Doesburg, Sluyters of Gestel, zich in het geheel niet in de kwestie geroerd hebben.
- 61 *Algemeen Handelsblad*, 12 september 1912, een samenvatting van zijn mening op 19 september 1912.
- 62 Hij schreef op 30 augustus 1912 een open brief aan B & W en de Gemeenteraad van Amsterdam waar hij wees op overdrijving in de argumenten van de tegenstanders. Verder verdedigde hij de Druckers tegen alles wat naar hun hoofd was geslingerd. Begin 1913 stelde hij een soortgelijk betoog op om de leden van de Tweede Kamer over te halen de financiering voor de Druckeruitbouw goed te keuren.
- 63 Significant is dat dit initiatief plaatsvond in het jaar dat de Nieuwezijds Kapel gesloopt werd. Er zijn drie verschillende commissies geweest die dit plan hebben uitgewerkt: Commissie ten behoeve van een voorlopig onderzoek aangaande het stichten van een architectuurmuseum bestond (1912-1913), Commissie tot stichting van een architectuurmuseum (1913-1918), waarvan Antoon Derkinderen van 1913-1917 voorzitter was; en Rijkscommissie tot voorbereiding van een Rijksarchitectuurmuseum (1918-1919). In dit laatste jaar meende de commissie dat zij haar taak erop had zitten, ook al duurde het nog een halve eeuw voordat het Centrum voor Bouwkundige Documentatie in Amsterdam werd opgericht en weer eens twintig jaar totdat het NAI in Rotterdam zou verrijzen. De archieven van deze commissies worden bewaard als appendices van het Oud-Archief Rijksmuseum in het Rijksarchief Noord-Holland in Haarlem.
- 64 Initiatiefnemer daartoe is Gerard van Wezel, schrijver van het aangehaalde *Fragmentenzorg: uit delen gebouwd en in delen weer uiteengevallen* uit 1995.
- 65 Brief van Van Riemsdijk aan Minister Van Heemskerck, 21 november 1912, Oud-Archief Rijksmuseum (in Rijksmuseum zelf bewaard), dossier 2409 (briefnr. 9302).
- 66 Bestek voor de aanbesteding, van 7 juli 1913, NAI, Rotterdam, Ryks / d191. Van Cuypers aanvaankelijke raming van fl. 120.000 plus fl. 18.000 is nu slechts fl. 90.000 over, inclusief de fl. 3000 voor het afbreken en transporteren van de bouwfragmenten naar de Rijksacademie. Van de negentien inschrijvers is Jan Kok uit Utrecht, die ook de eerste Drucker-uitbouw had uitgevoerd, de goedkoopste met fl. 85.458.
- 67 Brief van Derkinderen aan de Minister Van Heemskerck, 7 november 1912, NA Den Haag, 02.04.013, dossier 1703, afschrift in Oud-Archief, Rijksmuseum (ter plekke), dossier 2409. Deze fragmenten zouden – aldus Derkinderen – bij de bouw 'der nieuwe Academie de kern kunnen zijn eener verzameling die voor het hooger kunstonderwijs onmisbaar is.' Hij wijst erop dat de École des Beaux-Arts te Parijs ook over een dergelijke verzameling beschikt die 'zowel door de Regeering als door de en Museum-besturen door schenkingen wordt begunstigd en voor de vorming van decoratieve beeldhouwers van het grootste nut is.' Op dezelfde dag stuurde Van Riemsdijk een brief aan de Commissie tot het Bestuur over de Kerkgebouwen van de Her-

- vormde Gemeente met het verzoek het bruikleen over te brengen naar de Rijksacademie. Op 18 november ontvangt hij het bericht dat de commissie daarmee akkoord kon gaan.
- 68 Ook Cuypers ondertekende de brief van Van Riemsdijk van 21 november 1912. Een tweede handtekening plaatste hij bij de kadertekst: 'Wij spreken hierbij het vertrouwen uit dat bij de definitieve plaatsing de fragmenten afkomstig van de Nieuwe Zijds Kapel zullen worden opgesteld zooals ze thans in den tuin van het Museum zijn tentoongesteld.'
- 69 Jos Cuypers, waarnemend architect der Rijks Museumgebouwen, stelde op 24 februari 1914 een lijst op van de in januari 1914 vervoerde stukken. De lijst wordt bewaard in Oud-Archief Rijksmuseum, dossier 2046. Een handgeschreven kopie is te vinden in het NAI, Rotterdam, Ryks / d233.
- 70 Conceptbrief hierover van Van Riemsdijk aan B & W van Amsterdam van 14 juli 1913 (briefnr. 9497). Oud-Archief Rijksmuseum (ter plekke), dossier 2046. Ter ondersteuning van het verzoek deze fragmenten naar de tuin van het Stedelijk Museum te vervoeren, stelt Van Riemsdijk: 'ze behooren daar zeker thuis sedert in het Stedelijk Museum ene afdeling in het leven geroepen is die uitsluitend betrekking heeft op de stad Amsterdam'. Later zijn ze in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum terechtgekomen. Stukken van het Herenlogement zijn geplaatst bij de Postbank, Haarlemmerweg 520. Een ingangsportaal met twee leeuwen bevindt zich boven de deur van Keizersgracht 363. Het fronton van de Regulierswaag staat tegenwoordig in de tuin van het Bureau Monumentenzorg, Keizersgracht 123, Amsterdam.
- 71 *Verslag van de Commissie van Toezicht op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam over het jaar 1913*, p. 6.
- 72 *Verslag van de Commissie van Toezicht op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam over het jaar 1924*, p. 3.
- 73 J.F.M. Sterck, 'De tragedie van een tragedie', *Maasbode*, 31 juli 1938. In de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 2 oktober 1938 wordt dit artikel opnieuw onder de aandacht gebracht. Het bereikte vervolgens ambtenaren van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Secretaris-Generaal Van Poelje schrijft op 3 november 1938 aan prof.dr. J.Q. van Regteren Altena, secretaris van de Commissie van Toezicht van de Rijksacademie van Beeldende Kunsten en verzoekt of deze commissie een onderzoek instelt en een rapport met voorstellen uitbrengt (NA, vindplaats idem). Mij is niet bekend of een dergelijk rapport inderdaad is opgesteld.
- 74 Het gaat om 39 grote bladen (120 x 80 cm), getekend tussen september 1942 en april 1943. De doordrukken worden bewaard bij de Afdeling Monumenten, Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam, doos N.
- 75 Jan van Breen, 'De Heilige Stede te Amsterdam. De geschiedenis der kapel voor de Reformatie', in: *Het vierenswaardig Wonder. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het zesde eeuwfeest van het H. Sacrament van Mirakel 1345-1945*, Amsterdam 1945, pp. 71-124; citaat in kwestie p. 123.
- 76 Deze katholieke pogingen worden besproken in het recente, zeer informatieve artikel over de kapel door Jos Smits, 'Stenen des aanstoots: van heilige hostie tot historische horror', *Monumenten & Archeologie* 5 (2006), pp. 21-31. De auteur vermeldt dat het merendeel van de bouwfragmenten na de sloop 'in de opslag van het Rijksmuseum' kwam; hij noemt niet de opstelling in de Rijksmuseumtuin.
- 77 'Afgedankte puinhoop of waardevol cultuurgoed', *Het Parool*, 13 januari 1988, p. 3.
- 78 *Garden Furniture, Statuary and Architectural Fittings at the Amsterdam Hilton*, 10 april 1989; kavels 83, 84, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 1012, 107, 108, 108A, 109, 110, 11, 112.
- 79 De kolom heeft een nieuw voetstuk waarop de volgende inscriptie is aangebracht: 'Tussen Rokin, Wijde Kapelsteeg, Kalverstraat en Enge Kapelsteeg stond van 1347 tot 1908 de Nieuwezijds Kapel of Heilige Stede, gesticht ter ere van het Mirakel van Amsterdam. Onder de talloze bedevaartgangers waren de Keizers Maximiliaan en Karel v. Deze kolom, door het Gemeentebestuur bewaard, werd in 1988 opnieuw opgericht door de Stichting Amsterdam Versierd, als herinnering aan de opkomst van Amsterdam'.